

Uit de archieven
van de Bevelanden

MEENTE A
DK.
DISTRIBU

De Bevelanden in oorlog

Lesbrief over de Tweede Wereldoorlog
in Zuid- en Noord-Beveland
voor het basis- en
het voortgezet onderwijs

Van Hen Deken
Teynen & Dijkman
R. B. Pastorie

Goes
Holland

J. W. SPEETJENS
Mades
Goes

k 985

Mevrouw Grader-Bloeme

Mevrouw Grader was nog jong
Toen in 1940 de Tweede Wereldoorlog begon
Het was op 10 mei, om vijf voor vier in de nacht
De Duitsers vielen binnen, totaal onverwacht

Mevrouw Grader was pas vijftienvijftig jaar
Iedereen was bang en zij liep gevaar
Want zij was dapper en ging in het verzet
Maar ze werd verraden en gevangen gezet

Ze doorstond honger, kou en erge rampen
Overleefde vijf concentratiekampen
Werd naar Ravensbrück gedeporteerd
Nog geen derde van de vrouwen is daarvan teruggekeerd

Mevrouw Grader vertelt haar verhaal al meer dan veertig jaar
En waarschuwt ons voor het gevaar
Als ze vertelt zie ik hoe ze leeft
Omdat ze de oorlog dan opnieuw beleeft

Als de ene groep mensen de andere gaat haten
Komen er oorlogen en soldaten
Dan ben je nergens veilig meer
Die les is nodig, ieder jaar weer

COLOFON

Tekst en samenstelling: Mirjam Lousse, Allie Barth.
Archiefonderzoek en foto's: Frank de Klerk.
Redactie: Bart van Leerdam, Hans Barth, Gerard de Fouw,
Bert van der Linde.

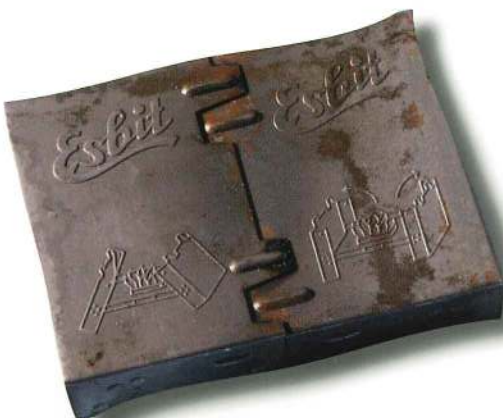
Deze lesbrief kwam tot stand met medewerking van de
gemeentearchieven van Goes, Kapelle en Noord-Beveland
en Bevrijdingsmuseum Zeeland (Cees Traas, Stef Traas,
Piet Meulpolder, Ad Kunst).

Illustraties: Danker Jan Oreel.

Vormgeving: Studio Wittenberg, Schijndel.

Deze lesbrief is verschenen in samenhang met het door
boekhandel 't Paard van Troje te Goes uitgegeven boek
'De oorlog in stukken. De beleving van de jaren 1940-
1945 op de Bevelanden'.

Auteur: F. H. de Klerk.

*Esbit was de droge brandstof
in de vorm van tabletten
waarmee de Duitse militai-
ren, in het veld, een klein
vuurtje konden maken om
bijvoorbeeld een kopje water
te koken.*

Inhoud

Inleiding	pag. 4
Les 1 De voorgeschiedenis	pag. 5
Les 2 De mobilisatie	pag. 7
Les 3 De bezetting van Nederland	pag. 8
Les 4 De bezetting van de Bevelanden	pag. 10
Les 5 Het dagelijks leven tijdens de bezetting	pag. 16
Les 6 Jodenvervolgning	pag. 22
Les 7 De NSB	pag. 25
Les 8 Het verzet in Nederland	pag. 28
Les 9 De illegale pers	pag. 31
Les 10 De luchtoorlog: bommen, de V-1 en de V-2	pag. 32
Les 11 Dwangarbeid in Duitsland	pag. 36
Les 12 De hongerwinter 1944-1945	pag. 38
Les 13 Het einde in zicht	pag. 39
Les 14 De bevrijding van Zuid- en Noord-Beveland	pag. 42
Les 15 Internering en berechting	pag. 46
Gebruikte literatuur en websites	pag. 47

MUSEUM

OPDRACHT

Door de lesbrief heen zijn fotootjes in
een kader geplaatst onder het kopje
'Museum'. Dit zijn allemaal voor-
werpen uit het Bevrijdingsmuseum
Zeeland in Nieuwdorp. Achterin bij
opdracht 14 vinden jullie de lijst van
de voorwerpen. Aan jullie de taak
om de juiste onderschriften onder de
voorwerpen te zetten.

*Een bajonet was een
mes met een bloed-
gleuf, dat op de loop
van het geweer werd
geklikt.
In een man tegen
man gevecht was dit
een dodelijk wapen.*

geen goede wapens hadden. Be-
 veel te groot. Om acht uur 's m
 de radio een brief voor van kon
 Wilhelmina. Hierin protesteerde
 tegen de Duitse inval in Nederl

g

8

*Distributieradio
 Hiermee werden de
 radio-uitzendingen*

aar geleden dat Zuid- en Noord-
 van de Duitse overheersing. In 1940
 d binnen. Dit was het begin van de
 de Nederlanden en het zou tot 1945
 de was in het hele land. In deze
 eze oorlog kon ontstaan en wat er
 deze oorlog in Zuid- en Noord-

F

5 lessen. Iedere les behandelt een
 : thema's geprobeerd het verloop
 log in Zuid- en Noord-Beveland
 natuurlijk ook aandacht schonken
 hele land.

De bezett

ullie opdrachten uitvoeren.
 ver de geschiedenis. We hebben
 igboekfragmenten. Dat zijn ver-
 weede Wereldoorlog in Zuid- en
 egemaakt. In die teksten hebben
 n daarin woorden voor, die van-
 We hebben dan de vertaling van
 tig tussen haakjes gezet.
 en woordenboek of het internet.

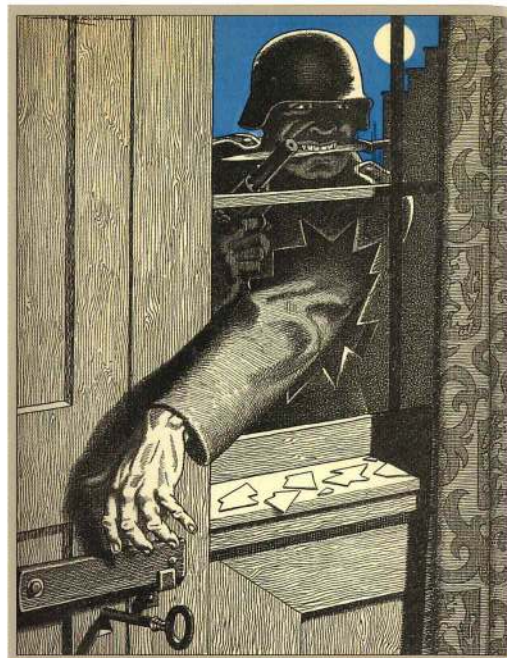
Nederland zou neutraal blijven
 die in oorlog waren met Duitsl
 was om Nederland aan te valle
 plannen daarvoor al gemaakt.
 voorspellingen goed en werd a
 gegeven om Nederland op 10 r
 verscheen er een bericht in Ne
 van plan was om Nederland aa
 dit echter niet, volgens hen was

De vroege morgen van

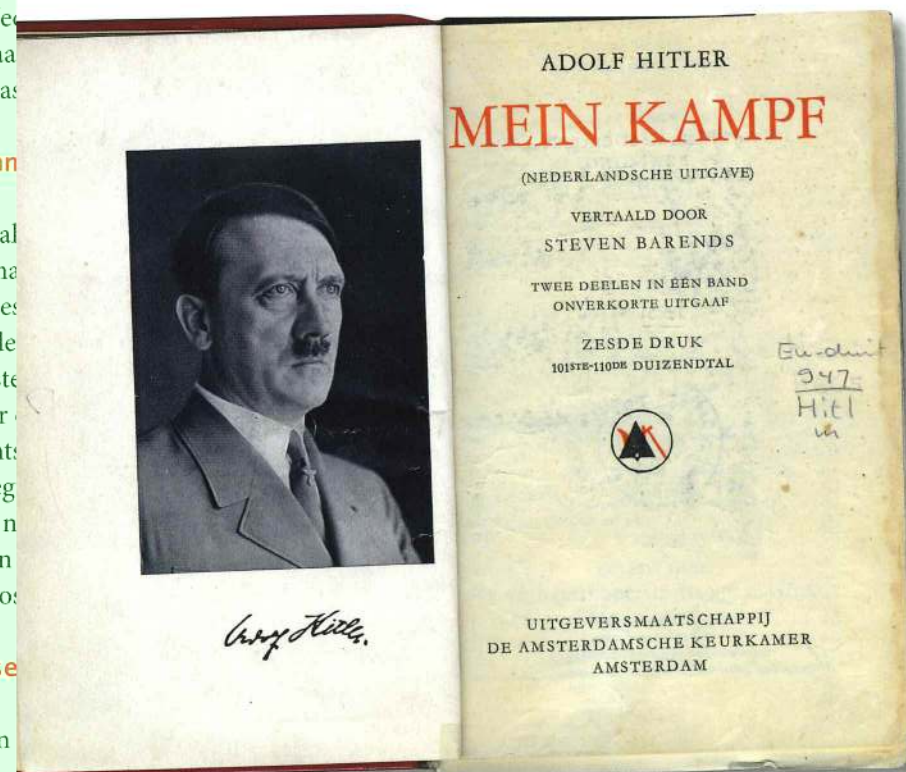
Veel mensen werden vroeg wal
 van honderden vliegtuigen, ma
 men en granaten. De klok wees
 aanval op het westen van Nede
 lucht. Er sprongen parachutiste
 de rivieren werden bezet door
 oosten trokken ze met gevecht
 sers gooiden bommen op vlieg
 macht. Die konden daardoor n
 vliegtuigen werden pamfletten
 Daarin stond dat verzet zinloos

De opmars van Duitse

Om vier uur 's morgens waren
 gepasseerd. In Zuid-Limburg v
 Nederlandse militairen was ger
 De bewapening van het Nederl
 uit gegaan dat ons land neutra
 oorlog moesten voeren. Dat wa

*Een prent waarop de inval door
 de Duitsers in Nederland wordt
 afgebeeld. Een tot de tanden
 gewapend Duits soldaat slaat
 een ruitje in en opent stiekem de
 buitendeur. Prent van Jordaan uit
 de Groene Amsterdammer.*

De voorgeschiedenis

LES 1

De Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)
 was een oorlog tussen een groot aantal
 landen. Op bijna alle werelddelen en
 oceanen werd gevochten. Eén van de
 landen die deze oorlog verloor, was
 Duitsland. De overwinnaars, Engeland
 en Frankrijk, vonden dat Duitsland
 de hoofdschuldige aan die oorlog was.
 Daarom moesten de Duitsers hen veel
 geld betalen.
 Duitsland voelde zich hierdoor erg
 vernederd. Bovendien ging het na die
 oorlog ook niet zo goed in dat land. Er
 hadden veel mensen geen werk en er
 was grote armoede.

Hitler-de Führer

In deze sombere tijd werd in Duitsland
 een nieuwe politieke partij opgericht:
 de Nationaal Socialistische Duitse Ar-
 beiders Partij (NSDAP). Leider hiervan
 werd een zekere Adolf Hitler.
 Hij beloofde de mensen werk en een
 beter leven. Hij gaf de Joden de schuld
 van alle ellende die de Duitsers was
 overkomen. Dat schreef hij al in de
 jaren twintig, toen hij in de gevangenis
 zat. Zijn boek, waarin dat voorkomt,
 heette 'Mein Kampf'.
 De meeste Duitsers vonden de NSDAP
 een goede partij. Rond 1930 kwam
 Hitler aan de macht. Het eerste wat
 hij deed was het leger groter en ster-
 ker maken. Voor leger, luchtmacht en
 marine moest veel oorlogsmateriaal ge-
 maakt worden, dus kregen de Duitsers
 inderdaad meer werk.
 Hitler wilde wraak nemen voor alles
 wat Duitsland in de Eerste Wereldoor-
 log was aangedaan. Maar hij wilde nog
 meer! Duitsland moest een superland
 worden dat heel Europa zou regeren.
 Hitler werd dan ook wel de Führer -de
 leider- genoemd.

Het begin van de Tweede Wereldoorlog

In 1939 wilde Hitler Polen veroveren
 om zijn macht te vergroten. Engeland
 en Frankrijk dreigden met een oorlog
 als hij dat zou doen. Maar Hitler
 sloot een verbond met Rusland en
 viel op 1 september Polen toch aan.
 Engeland en Frankrijk verklaarden
 nog op diezelfde dag Duitsland de
 oorlog. Daarom zeggen we dat 1
 september 1939 de begindatum van
 de Tweede Wereldoorlog is.
 Nederland en België bleven neu-
 traal, d.w.z. ze kozen geen partij
 voor Duitsland en Rusland en ook
 niet voor Engeland en Frankrijk.

*Nog een foto van Hitler,
 waarop hij ergens in Duits-
 land een bos bloemen van
 een klein meisje in ontvangst
 neemt.*

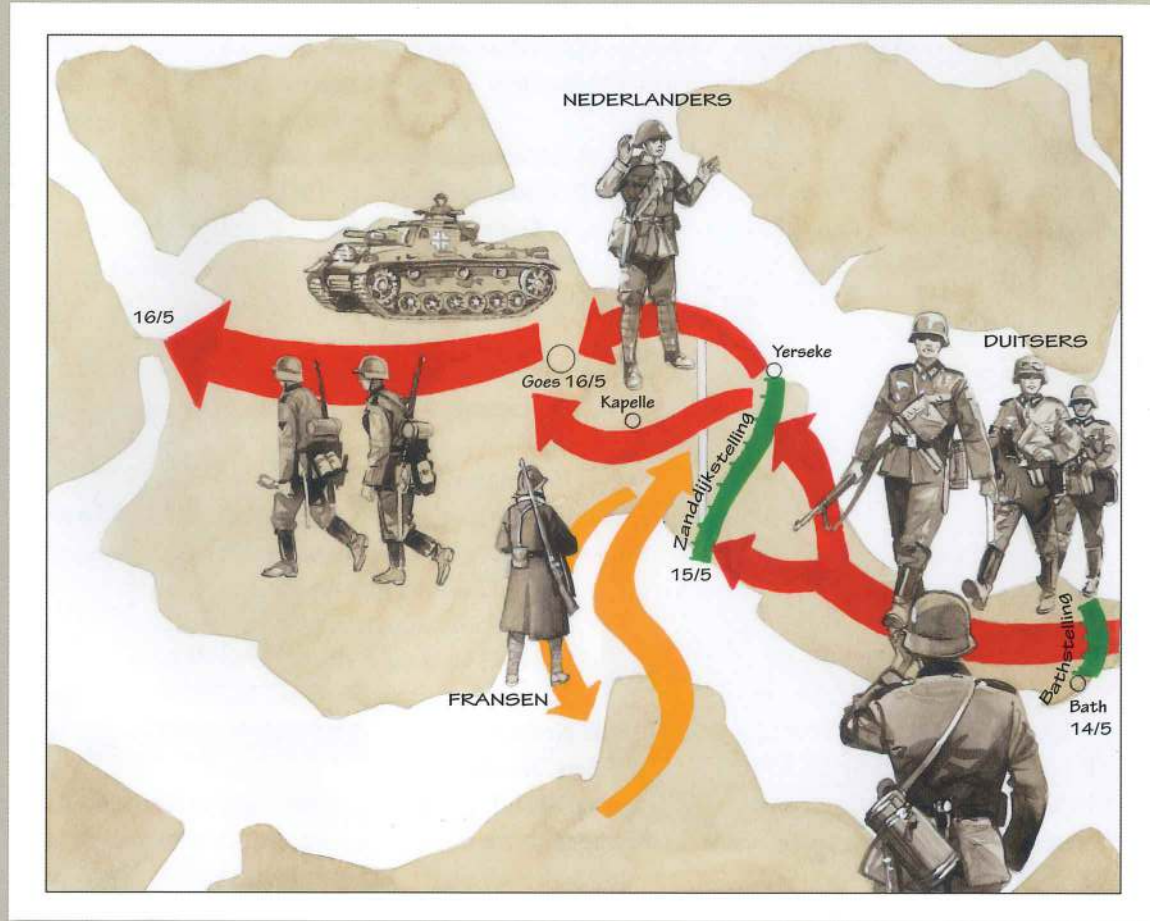
Opdracht 1

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was het gevolg
 van de voorwaarden die gesteld werden bij de vrede na afloop
 van de Eerste Wereldoorlog. De Duitsers moesten na de Eerste
 Wereldoorlog als boete veel geld aan Engeland en Frankrijk
 betalen. Duitsland voelde zich hierdoor erg vernederd. Omdat
 de Duitsers hier zo boos over waren is de Tweede Wereldoorlog
 uitgebroken. Ben jij het hiermee eens?
 Bespreek dit in groepen van 4. Na bespreking komt de groep
 met één mening. Deze mening wordt in de klas besproken.

Bezetting Zuid- en Noord-Beveland, de meidagen van 1940

LES 4

Op het kaartje is de route aangegeven waarlangs de inval verliep.

Om oostelijk Zuid-Beveland bij een inval van de Duitsers te kunnen verdedigen, had het Nederlandse leger een plan bedacht. Op de Kreekrakdam werd op 7 mei 1940 de Bath-stelling bemand. Wat hield deze stelling in? Op de dijk van de Eerste Bathpolder had men zogenaamde kazematten gemaakt en geschutsstellingen in en op de dijk geplaatst. Voor deze kazematten en geschutsstellingen had men een tankgracht en draadversperring aangebracht. Deze Bath-stelling moest de eerste aanval van de Duitsers tegenhouden.

Tussen Hansweert en Yerseke had men iets anders bedacht. Op de Zanddijk had men allerlei wapens geplaatst die de Duitsers tegen moesten houden. Dit noemde men de Zanddijkstelling. Dit was de hoofdverdediging tegen de Duitsers. Vóór de Zanddijk was op 14 mei het land onder water gezet (dit noemde men met een moeilijk woord inundatie) om te voorkomen dat de Duitsers verder konden trekken. Ook had men de Vlaktebruggen opgeblazen. Bij het dorp Schore had men luchtafweergeschut geplaatst. In Kapelle werd een commandopost ingericht.

Toen de Duitsers Nederland waren binnengevallen, vertrokken Nederlandse soldaten om 5 uur 's morgens vroeg naar de Zanddijkstelling. De bevolking werd geëvacueerd. Alle mannen, vrouwen en kinderen moesten weg uit hun dorp en werden naar andere plaatsen gebracht. De mensen mochten alleen een paar koffers met bezittingen meenemen. De rest moest in hun huizen achterblijven. Toen ze rond 22 mei weer terugkeerden, waren veel spullen gestolen zoals fietsen, linnen- en beddengoed.

De Fransen komen

Op 10 mei kwamen de Fransen via België en Zeeuws-Vlaanderen naar Nederland om de Nederlanders te helpen. De meeste Fransen werden in Kapelle en omgeving gelegerd. Op 14 mei werd de Bath-stelling door de Nederlanders zonder tegenstand opgegeven. Op 15 mei bereikten de Duitsers via Krabbendijke de Zanddijkstelling. Ze ontmoetten hier geen enkele weerstand van de Nederlanders.

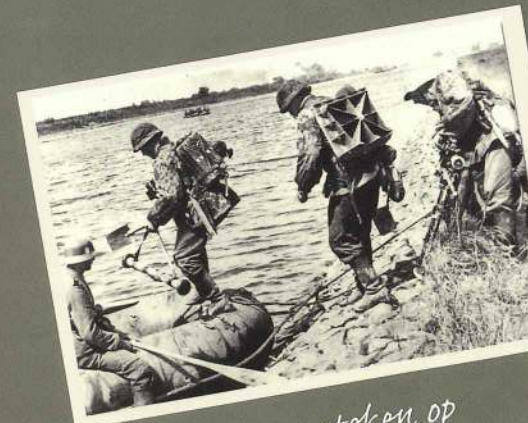
Dat kwam omdat er in het Nederlandse leger in totale verwarring verkeerde. In heel Nederland had men gecapituleerd. Alleen in Zeeland zou men verder vechten, omdat daar de Fransen te hulp waren gekomen. Maar daar kwam voor de Nederlandse soldaten niets van terecht.

Kort na 11 uur die dag reden Duitse pantserwagens het kanaal over. Bij Kapelle boden de Franse troepen felle tegenstand, maar ze leden zware verliezen. Ook hier zetten de Duitsers hun opmars voort. Ze kregen steun van hun luchtmacht, de Luftwaffe. Dit waren Duitse bommenwerpers die de Franse soldaten bombardeerden. 's Middags kwamen de Duitse troepen vanaf Kloetinge Goes binnen, op weg naar Walcheren. Walcheren was hun eigenlijke doel. Daarvoor moesten ze over de Sloedam. Dit was een 2 kilometer lange dam tussen Zuid-Beveland en Walcheren. Hier werd zwaar gevochten tussen de Duitsers en de Fransen. Maar de Fransen verloren de strijd. Op 17 mei 1940 was Zuid-Beveland geheel bezet door de Duitsers.

Op Noord-Beveland werd niet gevochten. Noord-Beveland was in die tijd nog een eiland. Telefoneren kon niet meer en allerlei geruchten deden de ronde. De bewoners hadden vliegtuigen gezien, de donder van het geschut gehoord en de rode gloed van brand uit de richting van Middelburg. De burgers en de militairen moesten maar afwachten. Op 17 mei verschenen de eerste Duitsers, twee in getal, op Noord-Beveland. Ze kwamen met de veerboot van Veere naar Kamperland. Al gauw kwamen er meer soldaten. Ook Noord-Beveland was zijn vrijheid kwijt.

Vluchtende Nederlandse soldaten, afkomstig uit de Peel in Brabant, krijgen op een Noord-Bevelandse boerderij wat te drinken aangeboden.

Duitse soldaten steken op 16 mei 1940 het Kanaal door Zuid-Beveland over.

MUSEUM

Veel levensbehoeften waren moeilijk te krijgen. De mensen kregen bonnen voor hun rantsoenen.

Opdracht 3

Maak naar aanleiding van de tekst hierboven drie vragen. Stel deze vragen aan de orde binnen je groep. Praat er met elkaar over en probeer een antwoord te vinden.

Dagboekfragmenten

DE EERSTE UREN

Al vroeg in de morgen kwamen vliegtuigen over. Soldaten die te voet waren of per fiets (je had toen echte legerfietsen, een soort gevechtsvoertuigen), betrokken hun stelling en zochten dekking voor overvliegende vliegtuigen. Als er ergens geschoten werd, liep iedereen naar buiten om te kijken wat er precies gebeurde. Nog zag men de ernst van de situatie niet in. Uitgerkend op de tiende mei lag ik, 11 jaar oud, met flinke koorts en mazelen op bed. Dat kwam wel heel slecht uit. Terwijl ik boven op bed lag, hoorde ik roepen: "Kijk daar 'ns en daar", en "Die vliegen laag zeg!". Hoe ziek je je dan ook voelt, je loopt toch je bed uit om door alle ramen te kijken, hoewel dat absoluut niet mocht. Vanuit mijn bed boven, had ik zicht op de nieuwe weg. Het zijn vaak kleine onbenullige dingen die je bij blijven: zo kwam er een vliegtuig hoog over waarvoor soldaten dekking in de sloot zochten. Een overijverige sergeant schoot zijn revolver op dat vliegtuig leeg. Dat de draagwijdte van de revolver lang niet voldoende was, begreep ik ondanks de hoge koorts ook wel.

Franse soldaten op 12 mei in Oostburg in de richting van Breskens.

Een jongen uit Schore is in 1940 12 jaar oud. Hij verhuisde in 1938 met zijn ouders vanuit het dorp naar een huis aan de Smokkelhoekweg, de latere Schoorse Zandweg.

Evacuatie uit Schore

De jongen uit Schore werd geëvacueerd naar Baarland:

Het verkassen (=verhuizen) van de hele bevolking was geen eenvoudige zaak. Vervoermiddelen waren er maar weinig; iedereen had wel een fiets, maar daar hield het dan ook ongeveer mee op. Ik meen dat er twee vrachtauto's en twee personenauto's op Schore waren. De vlucht geschiedde dan ook op een enkele uitzondering na, per fiets. Eén van die uitzonderlijke gevallen was ikzelf, in verband met de mazelen. Burgemeester Trimpe van Schore kwam mij hoogst persoonlijk met de auto afhalen.

TERUGKEER NAAR SCHORE

Vertrokken op 10 mei, arriveerden we op vrijdag 17 mei op de Molenweg D11A. Het huis bleek ongeschonden. De snijsla was in die week zoveel gegroeid dat er sla gegeten kon worden. Voor het eerst zag ik Duitse militairen in de, zou later blijken, zo gehate uitrusting. Het was een onwerkelijke toestand, we waren er alleen als gezin, je wist niet hoe het verder zou gaan, of het leven zijn gewone gang zou hernemen, kortom een situatie die zich niet laat beschrijven. Toen mijn broer en ik door de boomgaard liepen, vonden we allerlei oorlogstuig, ransels (= een soort rugzak), kledingstukken, geweren en allerlei andersoortig wapentuig." De frambozen die tussen de fruitbomen stonden lagen er maar zielig bij. Frambozen worden namelijk overeind gehouden door palen en draad en de vluchtende militairen hadden alle draden doorgeknipt. Gevolg: omgekapte rijen frambozen.

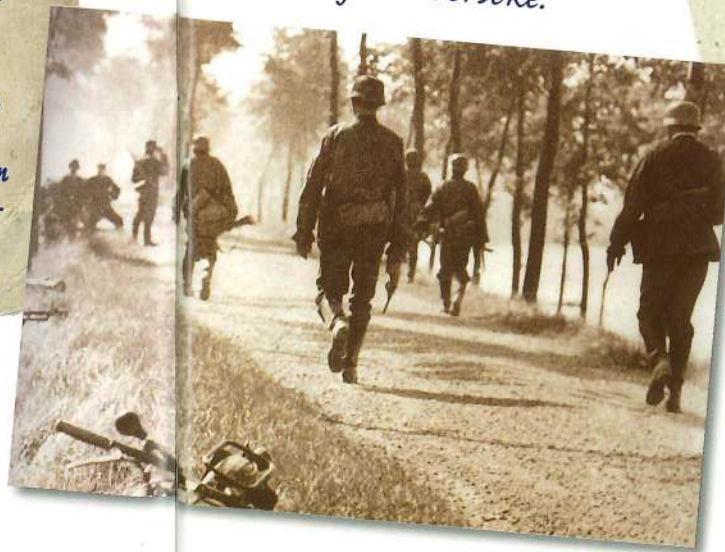
SCHOOLPLEIN

Het schoolplein waarop onder normale omstandigheden gespeeld werd, was daarvoor nu niet beschikbaar. Dat was helemaal niet erg, het was namelijk de verzamelplaats van alle achtergebleven spullen van de Franse troepen. Een onafzienbare berg van ransels, kleding, koppels (=riem), veldflessen, mandflessen, persoonlijke bezittingen van de soldaten enz, enz, lag daar op het schoolplein. En het is zeker niet kies (=netjes) om in persoonlijke spullen te snuffelen, maar we waren kinderen en alles was zo abnormaal, dat je ons dat moeilijk kwalijk kon nemen. Wij vonden het in ieder geval prachtig. Van toen af wist ik ook dat Frankrijk het wijnland was, want water, zoals in de Nederlandse veldflessen zat, werd niet gevonden. Het was allemaal wijn en wij waren ook niet te beroerd om daarvan te proeven.

VUURWERK

Vele nachten heb ik voor het kelderraam gelegen om te kijken naar het prachtigste vuurwerk dat je je maar kunt voorstellen. Als er vliegtuigeronk te horen was, priemden de sterke lichtbundels van de zoeklichten naar de hemel om het firmament af te zoeken. Als een vliegtuig gevangen werd in een lichtbundel, priemden alle zoeklichtjes op de gevangen vogel. Dan braakten alle luchtdoelbatterijen hun kogels uit. Een spervuur van de luchtdoelmilitie in allerlei kleuren van geel, groen, rood en blauw, een adembenemend schouwspel.

Duitse soldaten rukken op 15 mei 1940 op langs de Tholseindedijk, tussen Oostdijk en Yerseke.

De gemeente Kapelle liep tijdens de gevechten tussen Fransen en Duitsers nogal wat schade op. Dat is op de foto duidelijk te zien.

Getuigenverklaring

In de straat staan meerdere mensen te kijken naar de lucht. Andere vliegtuigen komen over. Vreemd! Vreemd! Daar wordt ergens een deur geopend. Een schelle vrouwenstem roept hevig ontdaan: "zet de radio toch aan! D'r is oorlog! Och wat verschrikkelijk, wat verschrikkelijk!". Men grote onrust komt in de straat. Zou het waar zijn? Zou het waar zijn? Men gaat naar huis om zelf berichten te horen. Ik draai de knop van het toestel om. Wat duurt het lang voordat de lampen warm zijn: "...in rubberboten de Maas over! Er zijn parachutisten geland te Vianen! Parachutisten hier! Parachutisten daar! Parachutisten overal! Maar mijn god, dat is oorlog! Ons land in oorlog met Duitsland. Van het Noorden tot het Zuiden trekken Duitse troepen ons Vaderland binnen. Zo maar ineens wordt ons land overvallen. Hoe is het mogelijk! Wat een lafheid!"
(uit: Bonnen in Zeeland, pag. 14)

Evacuatie uit Kruiningen

De polder Kruiningen zal onder water gezet worden: water, water, water tot Brabant toe. De bewoners van Kruiningen vertrekken. Op alle soorten vervoermiddelen gaan zij weg. Het hoognodige nemen zij mee, zoals kleren en beddegoed. 't Is een beroerd gezicht als men de ouden van dagen op die wagens ziet zitten. Zo iets hebben zij met hun witte haren nog nooit meegemaakt. Zullen zij terugkomen? Ik help het hun hopen. Zeker is echter, dat hun land, hun tuingrond, hun huis of boerderij in het water komt te staan. Dat alles zal er niet beter op worden () Kalmpjes lopen de sloten vol, de akkers kleuren donker, hier en daar verschijnt in de verte een zilveren waterstreep tussen twee akkers in. Er komen er meer en meer. De zilvergans wordt groter en groter en eindelijk strekt zich voor ons één grote wijde plas uit. Zover 't oog reikt water, water, water. 't Is een triest gezicht in vreedstijd, maar nu denken wij er niet aan. 't Is oorlog en zo is het goed. Daar blijft de vijand vóór.

(Uit: *Bommen in Zeeland*, pag. 18,19)

De Fransen

Pinksteren 14 mei 1940. Rond 14.00 uur kwamen uit de richting van Goes de eerste Franse soldaten in Kapelle. Honderden en honderden Franse soldaten. Altijd te voet en zwaar bepakt uit de richting Goes. Kleine mannetjes met een groot geweer. Aan de ransel bungelde een paar schoenen. Ik zag ze langs de Kapelse Postweg en Eliwerve. Ze waren fanatiek en hadden een hoog moreel. Zingend en lachend trokken ze naar het kanaal. Bij de boerderij van Wissen-Nijse sliep een aantal Fransen in het hooi en op het erf waren enkele keukenwagens, ik zag stafauto's met officieren en keukenwagens in de colonnes, maar geen vrachtauto's. In het dorp waren geen Nederlandse soldaten meer te zien.

De Duitse vliegtuigen kwamen laag over en ik had gehoord dat de Fransen in de Goessestraat er met hun geweren op schoten. Op 50 meter achter ons huis schoten de Fransen ook op 2 laagvliegende Duitse vliegtuigen met een mitrailleur. We wisten heel weinig over de gang van zaken. Radio en krant gaven spaarzaam nieuws.

(Uit: *Interview Vermaire*)

Gewond

Meteen flitst het door mijn hoofd: 'Kerel, je bent geraakt'. Dat is dus de verdoving geweest. Dat is dus het eigenaardige gevoel toen ik neerviel. Ik wentel mij om en ontdek een zeer grote bloedvlek op mijn rechterbeen ter hoogte van de knie. Een wilde angst grijpt mij aan. Met beide handen grijp ik mijn been aan de rechterkant vast. Het warme bloed loopt over mijn vingers en lekt op de grond. Het kleeft en plakt weer net als straks. Nu kleurt ook de linkerkant van mijn broek. Ook daar is 'n verwonding. Duizend gedachten flitsen mij door het hoofd. Is het been er zo goed als afgeschoten? Of zijn het alleen vleeswonden? Zijn de beenderen stuk? Zal ik nu hier doodbloeden?. Hoe lang zal het nog duren? Zal men mij bijtijds vinden? Vóórdat de vijand komt? Wat zal die met mij doen?

(Uit: *Bommen op Zeeland*, pag. 55)

Na de capitulatie

In Kapelle moesten we uitstappen. Negen autobussen stonden gereed om ons te brengen naar 't station Kruiningen-Yerseke. In Kapelle moet er hard gevochten zijn, eenige woningen lagen tegen den grond, van de toren waren stukken muur weggeschoten en op het kerkhof zag men ongeveer 60 soldatengraven. Aan de Postbrug weer stukgeschoten gebouwen en reden over de reeds gemaakte brug langs het kanaal van Zuid-Beveland naar Vlakte. Op den dijk zagen we een soldatengraf met een kruis en helm, waar juist 2 menschen aankwamen, hun hoed afnamen en zagen hen front* maken. 't Leek wel een vader en broer van de gesneuvelde (Wat moet zich daar hebben afgespeeld in die harten? Vervuld met leed? En smart?). Aan den linkerkant zagen we bij een boerderij mooie graven alsook in een tuin bij de bewoners. Op den Zanddijk waren ze bezig de stellingen op de mimen en toen we in den trein hadden plaats genomen zagen we het verdorde polderland van Kruiningen, dat voor den oorlog onder water gezet was. We reisden met gemengde gevoelens over den oorlog maar ook over ons kind waarvan wij niets wisten.

(Uit: *Dagboek Wandel*)

* front maken betekent eerbiedig salueren.

Yerseke

Met vader en mijn broer fietste ik naar Yerseke. We mochten niet over de dijk gaan, maar binnendoor via Kapelle waar we gerommel hoorden. Voor Kapelle was niets bijzonders te zien, maar bij het Kerkplein voor de zaak van Blok (nu De Jager) lagen enkele gesneuvelde Franse soldaten. Ik zag veel helmen, meestal met modder als camouflage, en andere uitrusting bezaaid over de straat. Bij een boerderij aan de Maalstede, dichtbij het theehuis in het plantsoen, zag ik drie graven met elk een Franse helm bovenop. (Later hoorde ik verhalen dat hier bajonetgevechten hebben plaatsgevonden). Bij een boerderij aan de rechterkant zag ik een gesneuvelde Fransman achter de struiken. Hij had nog een stuk brood in zijn mond en in zijn helm was een kogelgat. Ik had nog nooit een dode gezien. Het was een luguber gezicht en ik deed soms mijn ogen dicht (...)

In Yerseke was het een chaos. Het centrum was zwaar beschadigd, volgens zeggen door de beschieting van het Franse oorlogsschip "Valentin" op de Westerschelde. De kerktoren was stuk.

Er was veel geplunderd en vernield in de huizen. Ook in ons huis in de Damstraat 73; het was vuil en vies, vooral in de wc doordat de waterspoeling op een gegeven moment niet meer functioneerde. Mijn moeder had de houten wc-bril met een schuurspons schoongemaakt. Met vooruitziende blik had mijn vader bij vertrek tegen mijn moeder gezegd geen deuren en kasten op slot te doen. Waar dat wel gebeurde, werden alle deuren geforceerd en de kostbaarheden meegenomen. Bij ons was veel weg, maar het ergste vond ik dat de postzegelalbums van mijn broer en mij gestolen waren. Bij de burens was een varken in de kamer geslacht.

(uit: *Interview D.D. Bom*)

Graven van gesneuvelde Franse militairen

Opdracht 4

Je hebt een aantal dagboekfragmenten gelezen. Het ene is nog indrukwekkender dan het andere. Welk fragment spreekt jou het meeste aan en waarom? Wanneer je dat voor jezelf duidelijk hebt, bespreek dat dan in een groep van 4. Waarschijnlijk hebben je groepsgenoten een ander fragment. Probeer met elkaar te komen tot jullie meest aansprekende fragment (discussie!) Presenteer dit in de hele groep. Natuurlijk moeten jullie dan aangeven waarom jullie dat vinden.

MUSEUM

Het dagelijkse leven tijdens de Duitse bezetting

LES 5

Verduistering

Nadat de Duitsers de Bevelanden hadden bezet, keerde het gewone leven weer terug. Maar er waren toch wel duidelijke verschillen met de tijd ervoor. Eén ervan was dat de mensen verplicht werden hun huizen te verduisteren. Dit betekende dat de ramen werden afgeplakt met rollen zwart papier, zodat er geen licht naar buiten kon schijnen. Dat gebeurde na zonsondergang, als het licht in de huiskamer werd aangestoken. De reden hiervoor was, dat overtrekkende vliegtuigen, zoals bommenwerpers en verkenningsvliegtuigen van de geallieerden*, 's nachts niet zouden kunnen zien waar zij zich bevonden. De plicht om te verduisteren werd opgeheven als het 's morgens weer licht werd. Ook de straatverlichting mocht 's nachts niet branden. Na zonsondergang was het in de dorpen op de Bevelanden aardedonker. Bovendien was het verboden om tussen zonsondergang en voor zonsopgang op straat te lopen. Dit noemde men "spertijd". Wie niet verduisterde en toch op straat liep, kon door de bezetter worden gearresteerd of neergeschoten. Er verschenen dan ook regelmatig berichten in de krant om aandacht te schenken aan de verduistering. De auto's die mochten rijden, zoals die van de dokter, mochten een klein streepje blauw licht laten branden in het donker.

*) Onder de geallieerden verstaan we de strijdkrachten van Engeland, Rusland en de Verenigde Staten van Amerika, die tegen Duitsland, Italië en Japan vochten. Deze drie landen noemde men de Asmogendheden. Bij de Geallieerden sloten ook vrije Fransen, Belgen, Nederlanders, Polen en Noren zich aan.

Luchtalarm

In alle plaatsen op de Bevelanden waren al voor het begin van de oorlog zogenaamde luchtbeschermingsdiensten opgericht. Die hadden de taak om de bevolking op tijd te waarschuwen als er vliegtuigen in aantocht waren. Bij een luchtalarm reed er een auto of iemand met een fiets door het dorp met loeiende sirene of een sloopstoeter. Bij het eerste signaal probeerde iedereen zo snel mogelijk in de schuilkelder te komen. Deze schuilkelders bevonden zich onder de grond. De meeste huizen hadden zo'n kelder onder het huis omdat die gebruikt werd om het eten koel te houden. Van koelkasten en diepvrieskasten had men nog nooit gehoord.

Postduiven en vliegers

De Duitse bezetters waren bang dat de Nederlanders postduiven zouden gebruiken om berichten naar elkaar of naar Engeland en Frankrijk te sturen. Aan de poot van de duif werd dan een kokertje gebonden en in dat kokertje werd een berichtje gedaan. Daarom verboden de Duitsers om duiven te houden. Veel mensen deden hun duiven weg of aten ze op. Ook het spelen met een vlieger mocht niet meer. Stel je voor dat je geheime boodschappen naar elkaar zou sturen!

Distributiebonnen

Distributie is het zo eerlijk mogelijk verdelen van zaken als voedsel, kleding en brandstof, op het moment dat er veel te weinig van is. Dat heet schaarste. Tijdens de oorlog waren voedingsmiddelen en goederen "op de bon". Men kreeg van de overheid zogenaamde "distributiebonnen". Als je in een winkel voedsel wilde kopen moest je niet alleen geld geven, maar ook distributiebonnen inleveren. Als men distributiebonnen had kon men op aangekondigde tijden de winkel bezoeken om de bonnen in te leveren. Deze tijden werden via de krant aangekondigd. Je begrijpt natuurlijk wel dat iedereen dan op dezelfde tijden naar de winkel moest, zodat er meestal lange rijen stonden. Suiker, koffie, erwten, tabak, kleding, vlees, snoep en steenkool waren producten die in de oorlog op de bon waren.

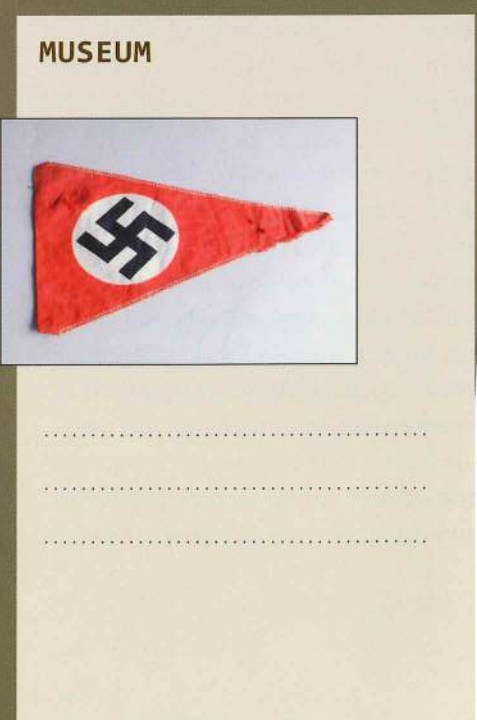
Voorbeelden van bonnen, die tijdens de oorlog gebruikt moesten worden om bepaalde goederen te kunnen kopen.

De zwarte markt

Niet iedereen hield zich keurig aan de distributieregels. Er waren mensen die verkochten hun spullen in het geheim: "op de zwarte markt". De prijzen waren absurd hoog. Zo verdienden sommigen van deze mensen in de oorlog veel geld.

Radio-toestellen inleveren

In de periode van 31 mei tot 2 juni 1941 moesten alle radiotoestellen ingeleverd worden. Er werden aanplakbiljetten opgehangen, wie, waar en hoe laat men een toestel moest inleveren. Ook stond het bericht in alle kranten. De mensen leverden vaak een oud toestel in en verstopten hun eigen goede toestel. De straf die je kon krijgen was maximaal vijf jaar naar de gevangenis of een geldboete of nog een zwaardere straf. Toch leverden veel mensen hun toestel niet in. Ze wilden het nieuws van de Engelse radio en Radio Oranje blijven horen. Radio Oranje zond de nieuwsberichten uit van de Nederlandse regering, die naar Londen was uitgeweken.

In 1941 vonden er rellen plaats tussen NSB-ers en jongelui op de Grote Markt te Goes. Om te voorkomen dat men elkaar weer in de haren vloog, verbood de burgemeester van Goes aan jongelui die jonger waren dan 25 jaar om 's avonds na 9.00 uur nog buiten te zijn.

16 Duitse soldaat op wacht in de duinen.

Strandpret verboden

Er mocht bijna niemand meer op het strand komen. Dat was tijdens de oorlog tot militair terrein verklaard. De Duitsers bouwden bunkers in de duinen en plaatsten allerlei wapens bij de stranden zoals mitrailleurs, kanonnen en afweergeschut tegen vliegtuigen.

Vorderingen

De Duitsers namen dingen mee die zij belangrijk vonden. Dit noemde men vorderingen. Er werden bijvoorbeeld vissersschepen, fietsen, kerkklokken, paarden en radio's meegenomen.

- Schepen waren in 1940 nodig om naar Engeland te varen. Duitsland wilde dit land toen ook nog veroveren. In Yerseke, Colijnsplaat en Goes werden schepen in beslag genomen.
- Fietsen waren nodig voor de Duitse soldaten om zich te verplaatsen. Als er niet genoeg fietsen waren werden er zogenaamde "razzia's" gehouden. De wegen werden afgezet en iedereen moest zijn fiets afgeven.
- De kerkklokken moesten worden omgesmolten om uit het metaal oorlogswapens te kunnen maken. Uit veel plaatsen verdwenen de klokken, maar gelukkig werden ze niet allemaal omgesmolten. Sommige klokken waren al eeuwenoud.

Beelden van de klokkenroof te Goes. Op de foto's kun je zien hoe de klokken uit het carillon van de Grote Kerk en uit de stadhuisstoren werden gehaald. Deze foto's zijn in 1943 clandestien (stiekem) gemaakt.

Paardenvordering door de Duitsers op de Grote Markt in Goes circa 1944.

- Veel paarden waren ook nodig voor het Duitse leger. Er waren wel auto's, maar hele legereenheden maakten gebruik van paarden en wagens. Boeren moesten hun paarden inleveren en soms werden ook wagens meegenomen.
- Mensen die niet nodig waren voor de voedselvoorziening of op de fabrieken werden meegenomen om te werken voor de bezetters. De grootste groep moest werken in Duitsland in de mijnen en fabrieken, omdat alle Duitse arbeiders in het leger dienst deden. En de oorlogsindustrie in Duitsland moest doordraaien. Een kleinere groep moest in Nederland werken aan de verdediging van ons land tegen de inval vanuit Engeland. Zij bouwden bunkers, groeven loopgraven en zetten palen op het strand om het landen van schepen te beletten.

Inkwartiering

Soldaten werden bij mensen ingekwartierd. Dit betekende dat voorbijtrekkende soldaten werden gehuisvest in een dorp of stad en dat de burgers moesten zorgen voor deze soldaten. De soldaten werden niet alleen ondergebracht in woonhuizen, maar ook in scholen, in ziekenhuizen en fabrieksloodsen. In 1939 werden de Nederlandse soldaten tijdens de mobilisatie in gezinnen ondergebracht. Niet alleen de Duitse soldaten werden tijdens de oorlogsjaren zo ondergebracht, maar na de bevrijding ook de Engelsen en de Canadezen. Omdat de scholen in beslag waren genomen door soldaten, werd het heel moeilijk om tijdens de oorlog onderwijs te geven. Ook gingen steeds meer kinderen niet naar school omdat ze geen kleding en schoenen meer hadden en omdat er geen fietsbanden meer te krijgen waren voor de fiets. Toen de soldaten weer uit de scholen weg waren, waren die in slechte staat omdat men jaren niets meer aan onderhoud had gedaan.

Postzegels

Ook gewone zaken als geld en postzegels veranderden. Want daar stonden immers afbeeldingen van koningin Wilhelmina op. Dus kwam er ander geld en andere postzegels.

Persoonsbewijs

Je moest altijd een persoonsbewijs (een soort paspoort) bij je hebben. Daarin stond wie je was en waar je woonde.

De Duitsers gaven het bevel dat foto's van leden van het Koninklijk Huis nergens mee mochten worden opgehangen. Ook postzegels met de beeltenis van de Koningin mochten niet meer gebruikt worden. Daarom verschenen er nieuwe, met onder meer portretten van zeehelden, zoals hier Michiel Adriaensz. De Ruyter.

MUSEUM

Persoonsbewijs van Antonia Jacoba Beije (1910), zij was toen ongeveer 35 jaar.

Dagboekfragmenten

OP DE BON

Alles kwam dan ook binnen de kortste keren op de bon. Eten, drinken, kleding en alle gebruiksvoorwerpen, waren maar mondjesmaat en enkel op bonnen te krijgen. Distributiekantoren, stamkaarten, bonkaarten, de mensen die op die kantoren zaten, zijn vier jaar lang een grote ergernis geweest voor de bevolking. Voor werkelijk alles moest je bonnen hebben of een vergunning. Wanneer bijvoorbeeld je broek versleten was, of je had een paar schoenen nodig, moest een ander (paar) middels een formulier aangevraagd worden. Dit formulier kon je halen bij de plaatselijke bureauhouder en moest daarvoor netjes ingeleverd. (...) Op elk formulier stond de vraag: 'redenen van verzoek'. Het meest voor de hand liggende antwoord daarop is: 'mijn broek is versleten'. De bureauhouder vond dat lang niet voldoende. Ik heb het zelf ervaren dat hij vroeg: 'wat is er dan versleten?' Ik zei dan, 'hij is kapot'; wedervraag, 'wat is er dan kapot?'. Zo werd je als kind gekleineerd. Je moest op het formulier vermelden dat als je de broek aantrok, vanachter de volle maan erdoor scheen of allebei je knieën er doorstaken. Het formulier werd dan opgestuurd naar Middelburg met een advies van de plaatselijke bureauhouder. Afhankelijk van zijn stemming kreeg je enkele weken later de vergunning of een kaartje met daarop de tekst: 'afgewezen'.

(Uit: Dagboek jongen Schore)

Inleveren van de radio

Het inleveren moest plaats vinden tussen 5 augustus en 18 december 1943. Toen vader met verlof was heeft hij op een ochtend met grote tegenzin zijn geliefd toestel op het gemeentehuis afgegeven. Hij had het toestel wel kunnen houden en verstoppen, maar het stond bij de PTT geregistreerd, bovendien waren m'n ouders bang dat het toch uit zou komen. 'Je verraders slapen niet', zeiden ze altijd. Géén radio Oranje en geen kinderuur-tje meer...

(Uit: Harrie Kaufman, Rilland-Bath 1940-1945, herinneringen van een schooljongen in oorlogstijd.)

VORDERINGEN

Wij waren nog maar net opgestaan toen er driftig aan de gesloten deur werd gerammeld. Vader zei tegen mij, laat mij maar even naar buiten en doe dan die deur maar weer op de grendel, want ik hoef die paar angstige gefrustreerde Duitse soldaten niet binnen te hebben. De twee soldaten hadden één fiets, maar de band was lek en nu wilden ze die inruilen voor een fiets met twee berijdbare banden. Vader vond dat niet zo'n goede ruil en weigerde. Maar onder bedreiging met een revolver kwam hij gauw tot andere gedachten. Ik moest de deur snel ontgrendelen en de mannen zijn er met onze fiets vandoor gegaan.

(Uit: Dagboek jongen Schore)

Vanmorgen zijn er bij ons twee om een vrachtwagen geweest, maar die hebben wij niet, dus kunnen we die moeilijk geven. Nu staat de auto van de veearts altijd bij ons en die zagen ze staan. De enen knul had nogal veel praats (= deed nogal flink) en die trok de deur van de auto open. Vervolgens wou hij er doodkalm in gaan zitten, maar pa verhinderde hem dat. Hij (pa) trok die knul er aan zijn schouder uit, zodat hij helemaal door de garage draaide. Toen werd die mof natuurlijk woest, maar dat ging gelukkig nogal gauw over. Ze zetten wel allebei grote monden op hoor! Want ik zat in de keuken en zij waren in de garage en ik kon het goed horen. Die lui vroegen toen nog op een zeer beleefde manier (!) of wij een auto hadden, maar pa zei nee. Ze weten de auto toch niet te staan.

(Uit: Dagboek Kortgene, 5 september 1944.)

KOKEN VAN WATER

De Burgemeester der gemeente GOES bepaalt op grond van artikel 5 van de Verordening noodvoorziening drinkwater GOES 1943, dat ieder in de gemeente aanwezig hoofd in den zin van artikel 1, eerste lid, sub. e, van het Besluit Bevolkingsboekhouding, Staatsblad 1936 no. 342, en ieder afzonderlijk levende persoon in den zin van artikel 1, eerste lid, sub. h, van evengenoemd besluit, verplicht is al het uit dezen bak of dit reservoir afkomstige water, dat voor consumptie wordt bestemd, vóór het gebruik TE KOKEN OF TE DOEN KOKEN.

Ten overvloede wordt ook thans de aandacht gevestigd op artikel 8 van bovengenoemde verordening, waarvan de inhoud werd bekend gemaakt bij publicatie d.d. 14 September 1944.

GOES, 15 September 1944.

De Wnd. Gemeentesecretaris,
J. LODDER.

De Burgemeester voornoemd,
A. VERMAIRE LB.

Distributie van water in Goes

Tengevolge van bombardementen op de Kreekrakdam en de Sloedam zitten we opeens zonder waterleiding en elektrische stroom. Aanvankelijk is dit merkwaardig, we draaien telkens weer aan het kraantje, oudergewoonte, doch geen druppel water komt tevoorschijn; geleidelijk aan wordt het lastig, we raken kribbig dat we almaar voor niets naar de kraan grijpen, doch tenslotte is het een ramp. Een vriendelijke buurman geeft ons gelegenheid, uit z'n regenbak te tanken. Een ander is weer gebaat met de hulp van een tante die een welput bezit, maar van wie de hulp ook komt, en welk water er wordt verstrekt, het wordt een gesleep met emmers en kannen waar het eind van weg is. 'Zuinig met water' is alles wat de klok slaat. Op de Beestenmarkt, naast de grote pomp, was een grote tank op betonnen palen aangebracht, Middels een chloor-kool installatie werd nu het aangevoerde water in deze tank gepompt, zodat het, na koken, voor consumptie geschikt is.

(Uit: Vissers, pag. 30)

Opdracht 5

De les 'Het dagelijks leven' roept een aantal vragen op.

Waarom bleven de straatlantaarns uit?

Duiven mochten de mensen niet meer houden. Waarom niet?

Waarom ging het voedsel "op de bon"?

Wat werd verstaan onder "zwarte markt"?

Spelen op het strand was er niet meer bij. Waarom niet?

Welke maatregel van de Duitsers lijkt jou het allerergste.

Vertel ook waarom je dat vindt.

Schaarste aan benzine

Tegen het eind van 1940 werd benzine schaars, de meeste auto's die beroepsmatig op de weg moesten zijn, werden omgebouwd voor gebruik op gas. In ons dorp werden de autobussen van Leendertse en de vrachtauto van de bode uitgerust met een gasgenerator. Door het stoken van houtblokjes ontstond gas, dat in een ketel werd opgevangen. Als ik uit school kwam en de auto van de vrachtrijder stond voor z'n huis, bleef ik altijd even staan om te kijken hoe de gasproductie precies in z'n werk ging. De verbranding van het geurige, harsrijke dennenhout rook altijd lekker. De enorme ketel was bij de vrachtauto tussen de cabine van de bestuurder en de laadbak geplaatst. De autobus voerde de gasgenerator op een aanhanger mee

(Uit: Harrie Kaufman, Rilland-Bath 1940-1945, herinneringen van een schooljongen in oorlogstijd)

Verduistering

Al sinds 1940 moest verduisterd worden. Alles, wat 's avonds licht naar buiten zou kunnen uitstralen, moest met zwart papier worden afgeplakt. Wie niet voldoende aan die order gehoor gaf, werd door de moffen stevig gemaand. Nog sterker uitgedrukt; wanneer niet snel en afdoende werd gereageerd, schoten de Duitsers de lamp uit! Die verduistering was nodig om te voorkomen, dat overvliegende Engelse bommenwerpers op weg naar Duitsland zich konden oriënteren. Na het afleveren van hun 'cadeautje' keerden ze diezelfde nacht weer terug. Ik was kennelijk een keer vergeten het licht van mijn slaapkamer uit te doen en had bovendien verzuimd de gordijnen te sluiten. Ik schrok wakker van het geschreeuw op straat. "Licht aus, verdammt noch mal. Licht aus!" Het klonk allerm minst vriendelijk. Ik heb nog nooit zo snel aan het touwtje van de trekschakelaar boven m'n bed getrokken.

(Uit: Harrie Kaufman, Rilland-Bath 1940-1945, herinneringen van een schooljongen in oorlogstijd.)

Jodenvervolgning (of Holocaust)

LES 6

Bordje met de tekst: Voor Joden verboden. Overal op plaatsen, waar Joden niet meer mochten komen, zoals in restaurants en café's kwamen dergelijke bordjes te hangen.

Direct na de inval van de Duitsers in Nederland, begonnen de Duitsers Joodse mensen af te zonderen van de rest van de Nederlanders. Joodse kinderen mochten niet meer naar gewone scholen, maar moesten naar speciale Joodse scholen. Op bioscopen, café's en theaters kwamen bordjes: "voor Joden verboden". Joden moesten een zogenaamde Davidsster dragen; dit was een gele ster gemaakt van stof die ze op hun kleding moesten bevestigen, zodat ze op straat herkend konden worden als Jood. Vanaf juli 1942 begonnen de Duitsers de Joden weg te voeren uit Nederland naar Oost-Europa. Joodse gezinnen kregen het bericht dat ze hun koffers moesten pakken. Vervolgens werden ze van huis opgehaald en op de trein gezet naar doorgangskamp Westerbork in Drente. Na dit kamp werden ze verder vervoerd naar zogenaamde concentratiekampen of vernietigingskampen in Oost-Europa. Dit waren terreinen met gebouwen met prikkeldraad eromheen. Ze werden bewaakt door de Duitsers. Beruchte kampen waren bijvoorbeeld Auschwitz, Bergen-Belsen, Sobibor, Theresiënstadt en Ravensbrück (voornamelijk voor vrouwen). De Duitsers maakten onderscheid tussen vernietigingskampen zoals Auschwitz en Sobibor en kampen waar dwangarbeid moest worden verricht. Dat gebeurde bijvoorbeeld in Theresiënstadt, Ravensbrück en Bergen-Belsen.

Bij aankomst bij de kampen werden de mensen in twee groepen verdeeld. De ene groep met zieken, ouderen en kleine kinderen ging direct naar de gaskamers. Daar werden ze door gas verstikt. Het doel van de kampen was namelijk zoveel mogelijk mensen te vermoorden.

De andere groep met gezonde Joodse mannen en vrouwen moest werken in het kamp. Maar zodra zij ziek werden moesten ze ook naar de gaskamers. De mensen werden ondergebracht in barakken en moesten gestreepte gevangenis-kleding dragen. Ze werden door de Duitsers uitgehongerd, er was geen verwarming en water. Veel Joden werden ziek en stierven in de kampen. Honderdduizend Nederlandse Joden zijn in deze kampen door de Duitsers omgebracht. In totaal hebben de Duitsers 6 miljoen Joden vermoord.

Via kranten en aanplakbiljetten werden de nieuwe wetten en verordeningen voor joden bekendgemaakt

Voor Joden verboden

DE PROCUREUR-GENERAAL
FUNGEEREND GEWESTELIJK
DIRECTEUR VAN POLITIE
VAN GENECHTEN

Onderduikers

Niet alle Joden werden opgepakt om naar de concentratiekampen te worden vervoerd. Sommigen doken onder. Dat wil zeggen dat ze op een geheim huisadres moesten verblijven. Onderduikers verbleven op hooizolders of deden zich voor als monniken of boerenzonen die op het land meewerkten. Of ze verborgen zich maanden in een huis en verdwenen zo uit het dagelijks leven. Iedereen kent natuurlijk het verhaal van Anne Frank uit Amsterdam, die een dagboek schreef tijdens het onderduiken. De families die onderduikers in het geheim een dak boven hun hoofd gaven deden dit met gevaar voor eigen leven. Daarom was het absoluut noodzakelijk dat iedereen die erbij betrokken was, volledig zweeg over deze onderduikers. Als iemand hen aangaf bij de Duitsers, konden ze worden opgepakt door de bezetter.

MUSEUM

In Colijnsplaat heeft een groot gedeelte van de oorlog een Joods gezin ondergedoken gezeten. Vele mensen wisten dat, maar niemand heeft de familie Polak, zo heetten de onderduikers, verraden. Na de oorlog konden zij met de inwoners van Colijnsplaat de bevrijding vieren. Ze hadden tijdens die onderduik veel meegemaakt. Ze moesten altijd voorzichtig zijn en goed oppassen. Toen Colijnsplaat bevrijd werd, kwamen ze tot hun grote verrassing nog een Joodse onderduiker tegen, die bij dominee Kluiver ondergedoken was geweest.

Niet alleen Joden doken onder, ook veel jonge mannen die moesten gaan werken in Duitsland deden dit. Wie openlijk kritiek durfde te uiten op de Duitse bezetter moest ook onderduiken. Bijna alle Zeeuwse Joden werden naar Amsterdam getransporteerd. De meeste van hen kwamen om in de concentratiekampen.

Vervalsingswerk

Door de Duitsers werd het zogenaamde persoonsbewijs ingevoerd. Op dit persoonsbewijs stond je naam en adres, je geboortedatum, geboorteplaats, een vingerafdruk en een foto. Bij Joodse mensen kwam er een grote zwarte J op te staan. Op die manier konden de Duitsers precies zien wie joods was en wie niet. Daarom maakten mensen uit het verzet hun eigen persoonsbewijzen waarop natuurlijk een valse naam en een aangepaste foto stond. Dat vervalsen was een heel precies karweitje. Er waren maar weinig mensen die dat goed konden.

BESCHIKKING EN INSTRUCTIE

Op grond van artikel 45 der Verordening nr. 138/1941 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende het handhaven van de openbare orde wordt bepaald:

Artikel 1.

Joden moeten zich van 20 uur tot 6 uur binnen hun woningen ophouden.

Artikel 2.

Aan Joden is het verboden, zich op te houden in woningen, tuinen, alsmede in andere voor herstel of ontspanning dienende particuliere inrichtingen, van niet-Joden, voor zoover dit niet op grond van bestaande huur- of arbeids-overeenkomsten noodzakelijk is. Joden, die met niet-Joden getrouwd zijn, vallen buiten deze bepaling.

Artikel 3.

(1) Joden mogen winkels, die niet als Joodse zaken gekenmerkt zijn, alleen in den tijd van 15-17 uur betreden. Uitgezonderd zijn apotheken.
(2) Het is den Joden verboden, zich goederen thuis te laten bezorgen.
(3) Deze verordening valt buiten de bijzondere maatregelen, die voor de stad Amsterdam door den Beauftragte van den Rijkscommissaris reeds getroffen zijn of nog getroffen zullen worden.

Artikel 4.

Het is den Joden verboden, kapperszaken en andere paramedische inrichtingen te betreden of van hun diensten gebruik te maken, voor zoover deze zaken of inrichtingen niet als Joodse gekenmerkt zijn. Er wordt verwezen naar paragraaf 2 van de instructie van den rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied ter uitvoering van de verordening nr. 198/1941 betreffende de regeling van het uitoefenen van een beroep door Joden van 30 Juni 1942.

Artikel 5.

(1) Joden is het betreden van spoorwag-emplacements en het gebruikmaken van alle openbare en particuliere vervoermiddelen verboden.
(2) Uitgezonderd zijn:
(1) Het benutten van ponten;
(2) Het fietsen binnen de gemeente Amsterdam;
(3) Gebruikmaking van bakfietsen voor goederenvervoer voor zakelijke doeleinden voor zoover de uitoefening van hun beroep toegestaan is;
(4) Het vervoeren van ernstige zieken met een ziekenwagen en het vervoeren van invaliden met speciale voertuigen;
(5) Gebruikmaking van stadsverkeersmid-

delen door den bezitter van een door de Rijlingsinspektion Nederlandse voorgestelde en door de Sicherheitspolizei verleende rijvergunning;

(6) Gebruikmaking van de spoorwegen met een door de Sicherheitspolizei afgegeven reisvergunning.

(7) Gebruikmaking van verkeersmiddelen door bezitters van een door de Zentralstelle für jüdische Auswanderung Amsterdam afgegeven reisvergunning.

(3) Joden, die in deze gevallen van openbare verkeersmiddelen gebruik mogen maken, moeten plaats nemen in de laagste klasse (rookten afdeeling). Zij mogen slechts dan instappen en zitplaatsen innemen, wanneer er voldoende plaats voor niet-Joodse reizigers is.

Artikel 6.

Aan Joden is het verboden van openbare telefooninstallaties gebruik te maken.

Artikel 7.

Jood in den zin van deze verordening is hij, die in gevolge artikel 4 der verordening No. 189/1940 over de aanmelding van ondernemingen Jood is of als Jood geldt.

Artikel 8.

Uitvoeringsbepalingen en verdere uitzonderingen op de bepalingen 1-6 worden in het „Joodsche Weekblad“ bekend gemaakt.

Artikel 9.

Hij, die in strijd handelt met de bepalingen der artikelen 1-6, dan wel deze ontduikt, wordt — voor zoover ingevolge andere voorschriften geen zwaardere straf is bedreigd — gestraft met hechtenis van ten hoogste zes maanden en geldboete van ten hoogste duizend gulden of met een van deze straffen. Aan dezelfde is onderhevig hij, die een ontduiking dezer bepalingen in de hand werkt, deze mogelijk maakt, of daarbij zijn medewerking verleent. Het nemen van maatregelen op het gebied der Sicherheitspolizei blijft hierdoor onaangetaast.

Artikel 10.

Deze beschikking treedt in werking op den dag harer afkondiging.

's-Gravenhage, 30 Juni 1942.

De Commissaris-Generaal voor de openbare veiligheid,
RAUTER,
SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei.

Op grond van artikel 2 der verordening no. 198/1941 betreffende de regeling van het uitoefenen van een beroep door Joden bepaal ik:

Mussert bracht ca. 1943 een bezoek aan Goes. Hier inspecteert hij de erewacht, die op het Ravelijn de Groene Jager, bij het toenmalige gebouw van het Leger des Heils.

Parade van NSB-ers op de Grote Markt in Goes tijdens het bezoek van Mussert.

Er waren in Nederland ook mensen die bewondering hadden voor Adolf Hitler. Deze mensen waren lid van een politieke partij in Nederland, die de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) heette. Anton Mussert richtte deze beweging in Nederland op. Een andere bekende NSB-figuur was Rost van Tonningen. De NSB kreeg in Nederland niet veel aanhangers, omdat de meeste Nederlanders wel aanvoelden dat er weinig goeds van deze partij te verwachten viel.

De NSB tijdens de bezetting 1940-1945

Tijdens de bezetting van Nederland werkte de NSB samen (dat heet met een moeilijk woord 'collaboreren') met de Duitsers. De NSB was in de oorlog de enige politieke partij in Nederland, alle andere partijen waren verboden. De Duitsers vonden dat de NSB eigenlijk niet zo veel voorstelde en Mussert al helemaal niet. Toch waren NSB-ers voor de Duitsers wel belangrijk. Daarom benoemden ze zoveel mogelijk NSB-ers op belangrijke plaatsen bij de politie. De NSB deed zijn best in oorlogstijd zoveel mogelijk burgemeesters te krijgen in de gemeenten. De Duitsers konden daar wel mee akkoord gaan, want dat betekende hulp bij hun bezettingswerk. Tijdens de oorlogsjaren werden de meeste NSB-ers en hun kinderen met de nek aangekeken. Landverraders, daar ging je niet mee om! Kinderen van NSB-ers, daar speelde je niet mee!

MUSEUM

De WA

Nadat de Duitsers Nederland hadden bezet, groeide het aantal NSB-ers. Er ontstond een soort gewapende afdeling: de WA (de Weer Afdeling. Weer komt van afweren, tegenhouden). Zij hadden een zwart uniform met zwarte laarzen, een zwarte leren koppelriem en waren vaak gewapend met boksebeugels en ander wapentuig. Zij moesten de straten 'schoonvegen' van mensen die met Oranje op liepen op verjaardagen van de Koninklijke familie. Zo ontstonden er vaak vechtpartijen, vooral in Goes.

Anti-Joodse maatregelen

6 juni 1940. We gingen aan boord en ontmoetten daar 4 joden, een troepje vluchtelingen uit Vlissingen, die van Vlissingen gevlucht waren naar Calais, Frankrijk, en nu op de terugweg waren naar hun eigen huis. (Een kindje was onderweg gestorven en het andere hadden ze moeten achterlaten in Brugge). We kenden elkaar van den vorige dag en zetten ons naast die mensen aan boord en maakten een praatje. Voor we van wal staken werden onze papieren nagezien door een Duitse commies van de mannen (?) die rechtstreeks naar een Joodging en heel streng naar zijn papieren informeerde en veel vragen stelde waar hij op antwoorden kon (na afloop zei hij tegen mij: ik dacht dat ik voor de bijl ging) Het zweet brak hem aan alle kanten uit. Na een uur te hebben gevaren kwamen we na elk een gulden te hebben betaald met inbegrip van de fiets te Hoedekenskerke aan wal en peddelden van daar naar Goes waar we de familie bezochten.

(Uit: Dagboek Wandel)

ONDERDUIKEN

C. Vriesendorp zit in de oorlog enige tijd in het krijgsgevangenkamp St. Michielsgestel. Daarna kan hij onderduiken in Baarland bij molenaar Moerland.

21 juli 1943. Om half twaalf lag ik half te maffen toen de gastheer langs het horretje van het raam krabbelde: "Co, kom er eens uit!". Er bleek een razzia op onderduikers te worden gevreesd. Even later kwam de oudste zoon thuis met het verhaal dat er die nacht in de omgeving jongens voor de arbeidsinzet (wat een woord) waren opgepikt door de marechaussee (een foute, bij uitzondering*), zo maar van achter de ploeg vandaan. Dat betekende nog een graadje dieper duiken. En zo togen de jongste zoon en ik er om half twaalf nog op uit, na eerst al onze spullen te hebben opgeruimd en verstopt. Zelfs m'n bed werd afgehaald. Je had ons moeten zien, allergekst uitgedost. Een geleende leren jas, met een pet van de baas die veel te klein was. Eerst – zo voorzichtig als inbrekers – over het land naar een klein hokje op een stoppelveldje: gesloten. We legden toen buiten de wind een paar bossen stro tegen dat kotje aan, wat kinderachtig giechelend toen steeds meer muizen uit dat stro sprongen. Had nog nooit 'onder de blote hemel' geslapen. Ik moest – waarom weet ik niet precies – steeds aan de Kerstnacht denken. Na een paar uur trokken we verder tot we in een schuurtje van een boomgaard, op tien veilingkistjes met juten zakken, nog een paar uur werkelijk mafften.

**) Men sprak in de oorlog van 'fout', wanneer iemand voor de Duitsers was.*

(Het volgende onderduikadres is de boerderij Deli te Baarland van de familie C. Zeevaart Hier verblijft C. Vriesendorp een jaar en drie maanden. In september 1944 komt er een tweede onderduiker bij; de Engelse piloot Brian Mill, wiens toestel een noodlanding had gemaakt op een zandplaat in de Westerschelde).

24 september 1943. Steeds uitkijken en altijd op je qui-vive (= op je hoede) zijn. Maar de hoofdzaak is onder je eigen mensen zijn! (Er was in de schuur onder een hoge tas hooi een 'vluchthol' voor mij uitgespaard, na het verwijderen van een prop hooi bij de ingang kon ik daar zo inschieten; er was alleen ligplaats met een zaklantaarn en wat lectuur)

Uit: Vriesendorp, 204 en 212

Opdracht 6

In de tekst wordt een aantal concentratiekampen in Duitsland en daarbuiten genoemd. Zoek eens in boeken over de Tweede Wereldoorlog op wat er zoal beschreven wordt over deze kampen. Maak hiervan een kort verslag.

**VIERHONDERD VRIJWILLIGERS
 VERTROKKEN NAAR HET FRONT**

Vrijdag 30 Zaterdag vertrok uit den Haag een nieuw contingent van 400 Nederlandse vrijwilligers naar het Nederlandse leger. Men moet wel een goed steen gemaak hebben, om die afstand overbruggen te kunnen. Familiedelen vertrokken met een trein, een muziekcorps van de Duitse politie speelde. Om den mond van de man, die uit de namiddag naar de moedertalshoud van dit oogenblik, nu werden allen, die hen dierbaar zijn, achter gelaten moeten worden en zij een onbekende toekomst vol hoop en onzekerheid tegemoet gaan.

De schiedkundigen zeggen dat HOOIT ALLEEN een Verplichte schied is! Duitsland was en is ook een jong "Madeland".

In den trein, die ons terugvoerde naar onze woonplaats werden door haar man aangevoerd was in Duitsland te gaan werken... Hoe kansen zij kregen, nu duizenden Nederlandse vrouwen stam dig met kloppend harte den posthede afwachten, of bij mischien ook hart den posthede afwachten, of bij mischien ook hart den posthede afwachten... Wat is haar leed nog in oog staat met den tijd... Wat is haar leed nog in oog staat met den tijd... Wat is haar leed nog in oog staat met den tijd... O, zeker, wij weten hoe verantwoordelijk het is wanneer ieder plechtig uit zijn gezin wordt weggevoerd te worden door het verplichte werk in Duitsland. Maar dök het werken in Duitsland door duizenden Nederlandse in bezetting, oorzak, Maar wanneer wij daarbij denken en schiedkundig een aantal jonge mannen, die het land niet ontgaten velt besloten te zijn, ja, dat zij zelf niet ontgaten de Nederlandse vrijwilligers, een luffen luffe de Nederlandse vrouwen en moedert te schietten te gaan en hun vrouwen en moedert te betredigen, dan zouden wij verwachten dat voor elken vrijwilliger hundert jonge "Nederlanders" van de zijng werden aangevoerd om één te gaan werken, waar Adolf Hitler stelling van klone vol gedrag, vó vrouwen, vangen, En daarbij, bij het re-

De Winterhulp

De Winterhulp werd ingesteld door de vertegenwoordiger van Hitler in Nederland, Seyss-Inquart. (De Nederlanders noemde hem zes en een kwart). Het doel van de Winterhulp was om arme mensen te ondersteunen. Daarvoor werd gecollecteerd op straat. Het kwam er op neer dat alleen leden van de NSB geld gaven aan de Winterhulp. De Nederlanders wilden er niet veel mee te maken hebben. Men zei in die tijd: "Geen knoop van m'n gulp voor Winterhulp". De opbrengsten waren dan ook niet hoog.

Spotprent over de Winterhulp. Terwijl er gecollecteerd wordt voor de arme mensen, worden Nederlandse goederen naar Duitsland gebracht.

Het eind van de NSB

Er was maar een klein aantal mensen uit de Bevelanden lid van deze beweging. Hoeveel het er precies geweest zijn, is moeilijk in te schatten. Er is weinig nagelaten door de NSB. Dat is ook niet zo vreemd. De activiteiten van de NSB speelde zich veelal op straat af: marcheren - krantjes verkopen - mensen lastig vallen. Ook deden ze aan spioneren. Ze probeerden mensen op te sporen die luisterden naar de Engelse radio, mensen die onderduikers hielpen en verboden krantjes rondbrachten. Toen de oorlog voorbij was, werden alle collaborateurs opgepakt en gestraft voor hun samenwerking met de bezetter. Lang na afloop van de oorlog werkte deze straf door. Op Zuid- en Noord-Beveland werd na de bevrijding een aantal NSB-ers gevangen genomen en opgesloten.

De Stormmeeuw was het krantje van de Jeugdstorm.

Een aantal Zeeuwse vrouwen poseerde trots met de leider, Ir. Mussert.

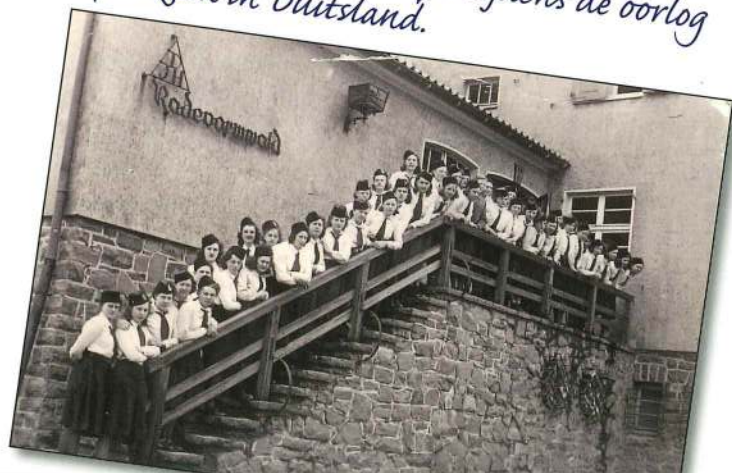
De Jeugdstorm

De Jeugdstorm was de jeugdafdeling van de NSB. De jeugdstormers waren jongens en meisjes tot 18 jaar. Zij werden opgevoed met de ideeën van de Nazi's. Zij kregen een eigen uniform, voor de jongens compleet met dolk. Zo marcheerden ze door de straten. Ze hadden een soort clubhuis, waar ze liederen zongen en spelletjes deden. Je kunt het vergelijken met de padvinderij. Maar het doel was heel anders: leren geloven in wat Hitler wilde en ze moesten steeds gehoorzamen.

De Landwacht

De landwacht was een hulp-politiekorps en werd gevormd door mensen uit de NSB en de WA. Zij stonden onder Duits commando. De gewone Nederlandse politie deed meestal alleen wat ze moest doen van de Duitsers en dan ook vaak nog zo slecht mogelijk. Daarom werd er weinig jacht gemaakt op onderduikers en dat ging de Landwacht nu doen. Het was meestal een haveloze, slecht luisterende bende. Ze waren gewapend met jachtgeweren, die jagers hadden moeten inleveren. Daarom noemde men ze Jan Hagel = uitschot.

Nederlandse NSB-meisjes tijdens de oorlog op bezoek in Duitsland.

Dagboek-fragmenten: de NSB

Dit zijn fragmenten van iemand die in de Jeugdstorm zat, de jeugdafdeling van de NSB. Zo krijg je een mooi beeld van wat de Jeugdstorm precies inhield.

Tijdens hun bezoek aan Duitsland kregen de meisjes instructie ergens in een bos.

Opdracht 7

Veel kinderen van NSB-ers werden na de oorlog gepest en achtergesteld. Vind je dat goed. Zeg ook waarom je vindt.

Opdracht 8

Hierboven staat een beschrijving van de NSB en aanverwante groeperingen. Heel wat informatie. Zet deze informatie eens in een schema. Doe het zo:

Naam groepering	Taak
Landwacht	Onderduikers oppakken

Zaterdag 5 februari 1944

Met kameraden naar Rozendaal, daar regenjas in trein laten hangen. Trein gemist. Met de Jeugdstorm van Rozendaal 2 uur gemarcheerd. Om 3.45 weer in de trein. Om half 9 in Nijmegen aangekomen, met de tram naar de jeugdherberg, daar stampot gegeten. Schoenen gepoetst, ons eigen gewassen, bed opgemaakt en naar bed.

Zondag 6 februari 1944

's Morgens om 8 uur op, bed afgehaald, gewassen, aangekleed, bed opgemaakt, aantreden en gegeten. Toen gezongen, piano gespeeld. 's Middag een fijne mars gemaakt, gegeten, naar huis en Frank geschreven, met de accordeon gezongen, piano gespeeld en gelezen.

Maandag 7 februari 1944

Half 7 op, aangekleed, gewassen, bed opgemaakt, aangetreden en houtjes gesprokkeld en tuin schoongemaakt. Toen de kamer van de kompane (= leidster) schoongemaakt, gegeten. 's Middags met de kompane en de meisjes met de trein naar school tot 5.15 uur. Toen met de tram naar huis, gegeten (snert),

Zaterdag 29 februari 1944

's Morgens naar school tot half 7. Schoenen weggebracht. Adrie der schoenen daar gelaten. Naar huis, gegeten. Na het eten omgekleed en een heerlijk veldspel gehad. Begonnen met een krant te zoeken, spoorzoeken, hoefijzers in de bossen, berichtje op tenten, geslopen in de bossen, achteraan meisjes gezeten. Toen kompane en 2 meisjes veroverd. Weer gezocht, prinsesje niet gevonden (niet verloren en niet gewonnen). Naar huis gemarcheerd, helemaal gewassen en omgekleed en gegeten. 's Avonds schoenen gepoetst en naar bed.

*) stormsters en meeuwkes waren namen voor meisjes, die in de jeugdstorm actief waren. Eerst werd je meeuwke, daarna stormster. Je kunt het een beetje vergelijken met de gang van zaken in de padvinderij.

Het verzet in Nederland

LES 8

De eerste rommelige dagen na de bezetting van ons land waren voorbij. Langzaam aan begon het voor iedereen duidelijk te worden dat men niet meer vrij was en moest doen wat de bezetters wilden. Veel Nederlanders kregen het gevoel dat zij iets tegen de Duitsers moesten doen. Als ze echt iets tegen de Duitsers ondernamen, dan noemde men dat: 'het verzet'.

Het ongeorganiseerde verzet

Zich tegen de Duitsers verzetten deden mensen op verschillende manieren. Dat kon spontaan.

Men zag NSB-ers als werktuigen van de Duitsers en daarom werden NSB-ers uitgescholden en gepest.

De hele oorlog werden er bezittingen van Duitsers en NSB-ers beschadigd.

- Onder verzet verstond men ook dat men liet blijken dat men voor koningin Wilhelmina was, en dan sprak men van OZO (Oranje Zal Overwinnen) of men stak een lucifer in het knoopsgat van de jas en dat betekende Kop Omhoog.
- NSB-ers werden nagezongen met Oranjeliedjes, op NSB-huizen werd 'Oranje Boven' geschilderd of OZO en W (van Koningin Wilhelmina).
- Een witte anjer in het knoopsgat, was in die tijd een symbool van Prins Bernard.
- Men schreef ook in het geheim gedichten tegen de Duitsers en de NSB.
- Verzen en liederen werden overgeschreven of gedrukt en kwamen zo onder de mensen.

In mei 1943 brak er spontaan verzet uit. De Duitsers gaven Nederlandse militairen die in 1940 gevochten opdracht om zich te melden voor krijgsgevangenschap. Vele Nederlanders namen dat niet en gingen enkele dagen staken. Iedereen die dat bleef doen, zou door de Duitsers worden doodgeschoten.

Het georganiseerde verzet

Er waren ook personen die zich heel bewust gingen verzetten tegen de Duitsers, dit noemde men het georganiseerde verzet. Overal in Nederland kwamen groepjes mensen bij elkaar. Omdat dit stiekem moest gebeuren noemde men dit de Ondergrondse. Dit verzet probeerde de Duitsers op zoveel mogelijk manieren te hinderen. Het blies spoorlijnen op en saboteerde telefoonlijnen. Ze hielden onderduikers verborgen. Ze ving piloten op die boven bezet gebied waren neergeschoten en hielpen ze ontsnappen naar landen die niet bezet waren door de Duitsers. Ook drukten ze stiekem kranten.

Meewerken aan dit verzet was heel gevaarlijk. De Duitsers namen verzetsmensen gevangen. Soms werden ze doodgeschoten of naar een concentratiekamp gestuurd.

In Goes en op Zuid-Beveland waren ook mensen in het verzet. Een aantal van hen moest dat met de dood bekopen. Na de oorlog gaf de gemeente Goes hun naam aan een aantal nieuwe straten in de wijk Goes-Oost. Dan spreken we over de De Graaffstraat, P.C. Quantstraat, M.D. de Grootstraat, J. Klaaijzenstraat en de J.D. van Mellestraat. Zij hadden hun leven over voor onze vrijheid.

De drukker van een illegaal verzetskrantje worden na de oorlog vereerd met het bezoek van een Amerikaanse oorlogscorrespondent

Het georganiseerde verzet in Zuid-Beveland

Toch bood men in Zuid- en Noord-Beveland maar weinig georganiseerd verzet. Dat kwam door een aantal dingen:

- Zeeland was een zogenaamd 'Sperrgebiet'. Als je in Zeeland wilde reizen moest je daarvoor vergunning van de Duitsers hebben. Het was dus heel moeilijk om Zeeland binnen te komen.
- In Goes woonden heel veel NSB-ers. Het was heel gevaarlijk om daar in het verzet te zitten, omdat NSB-ers vaak mensen verraadden aan de Duitsers.

MUSEUM

Een vroeg voorbeeld van een 'kettingbrief' als reactie op alle beperkingen.

Nederlanders!

Op 31 Augustus a.s. verjaard H. M. de Koningin deze dag, al deze jaren een gelegerdheid tot bij feestbetoon. Zal dit jaar konden openlijk feestvieren voorbij moeten gaan. We kunnen toch hopen dat we Nederlanders zijn en blijven. Onze nationale gedachte moet en zal blijven leven en daarom komen alle Nederlanders zaterdag 31 Augustus tussen 4 en 6 uur met op straat. Op die uren moeten de straten in onze steden en dorpen als uitgetorven zijn. Oranje mogen we dan en speciaal op dat uren gedachten. Vermoegendig dit blaadje 5 maal en skua dat dan even zoveel vrienden en kennissen en zonder ondersteuning

Leve de Koningin!

Verhaal

LES 9

Staking op Noord-Beveland in 's-Heer Arendskerke en Kapelle

In mei 1943 brak er een landelijke staking uit. In Zeeland deed niemand daar aan mee, behalve inwoners van Noord-Beveland, 's Heer Arendskerke en Kapelle. Men ging staken omdat de Duitsers alle Nederlandse militairen die in 1940 bij de verdediging van Nederland betrokken waren als krijgsgevangene op wilden sluiten. Op Noord-Beveland was de staking een succes, behalve in Kamperland. Op 1 mei 1943 werd er niet meer gewerkt. Winkeliers hielden hun winkels gesloten, landarbeiders bleven thuis, kantoren waren niet bezet. Het leek die zaterdag wel of het al zondag was. De Duitsers gingen dreigen dat ze iedereen dood zouden schieten als ze bleven staken. Daarom ging langzamerhand iedereen weer aan het werk. Burgemeester Schuit van Kortgene kreeg ontslag en mocht niet meer in Zeeland blijven wonen. Hij vestigde zich toen in Bergen op Zoom. De Noord-Bevelandse bevolking kreeg als straf de inlevering van alle radiotoestellen. Drie mensen werden opgepakt en naar kamp Vught vervoerd waar ze een halfjaar opgesloten hebben gezeten.

De overval op het distributiekantoor te Geersdijk.

Op Noord-Beveland waren er onderduikers gehuisvest. Zo verbleef de joodse familie Polak uit Middelburg in Colijnsplaat. Alle onderduikers hadden bonnen nodig om aan voedsel te komen. Om aan die bonnen te komen overviel men de distributiekantoren. Dit gebeurde op Noord-Beveland door een knokploeg onder leiding van politiemann A. Westdorp uit Kortgene. De groep besloot de overval uit te voeren in de nacht van 31 augustus op 1 september 1944 op het distributiekantoor van Geersdijk. Ze hadden de medewerking van de kassier van het distributiekantoor nodig. Hij moest iedere avond de sleutel van de kluis inleveren bij de kazerne. De kassier, J. Kleppe, besloot de sleutel van de kluis aan de politiemann te geven, maar dan moesten ze wel zorgen dat hij kon onderduiken. Kleppe leverde een valse sleutel in bij de marechausseekazerne. Met een pistool hield men de bewakers in bedwang, drukte men een ruit in, werd de kluis geopend en zo konden ze elfduizend distributiekarten meenemen.

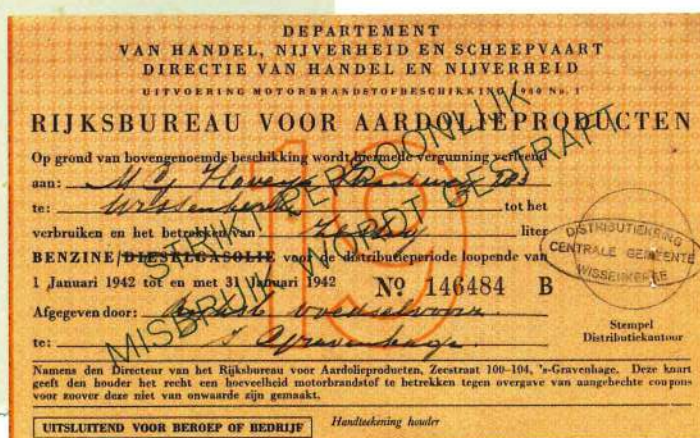
VOLHARDEN TOT HET EINDE.

Het is een ondenkbaar feit, dat het einde onze beproefden maats. Hoe lang dit laatste stadium zal duren, kan niemand zeggen, maar zeker is, dat de terreur zal toenemen naarmate de tyran zich in het nauw gedreven voelt. Wij moeten de tyran niet terughalen, maar hem in de afgrond duiken. De tyran zal ons vernietigen, maar wij zullen ons niet laten vernietigen. De tyran zal ons vernietigen, maar wij zullen ons niet laten vernietigen. De tyran zal ons vernietigen, maar wij zullen ons niet laten vernietigen.

Dat zijn onze mannen en vrouwen voor wie geen offer groot is en geen last te zwaar, die doelbewust en standvastig hun schatten nemen en uitvoeren. Zij wringen zich niet uit hun handen, zij bewegen zich niet in cindeloze neerwaartse bewegingen, zij bewegen zich niet in cindeloze neerwaartse bewegingen, zij bewegen zich niet in cindeloze neerwaartse bewegingen.

Daarvoor zijn drie dingen noodig: een overtuigend geloof, een sterk karakter, dat gemaakt is om een leven naar vaste richtingen; een helder inzicht in de problemen van den tijd, dat voortreft in de doorvervoerde hemel blikken van den tijd, dat voortreft in de doorvervoerde hemel blikken van den tijd, dat voortreft in de doorvervoerde hemel blikken van den tijd.

Er verschenen meer illegale kranten in Nederland, zoals Trouw. Die krant bestaat vandaag nog steeds. Hier de aflevering van 19 augustus 1943.

De illegale pers

Voor de oorlog

Voor de oorlog verschenen er veel kranten en tijdschriften. Daarin werd over van alles en nog wat geschreven. Je mocht schrijven waar je voor of tegen was, wat je mooi of lelijk vond.

De vrijheid om te schrijven wat je wilt, noemen we 'persvrijheid'.

De bezetting

Tijdens de bezetting werd dat allemaal anders. Kritiek op Hitler en de nazi's, het niet eens zijn met de NSB en de bezetting was verboden. Je moest al oppassen wat je hardop tegen iemand zei. Schrijven was helemaal gevaarlijk! Alles wat er werd opgeschreven en in de krant kwam, werd streng gecontroleerd. Dat het censuur. Als een krant zich niet hield aan de ideeën van de Duitsers, mocht hij niet meer verschijnen.

Van luisteren naar de radio werd je ook niet veel wijzer, want die stond onder controle van de Duitsers. Het was dus een probleem om aan betrouwbaar nieuws te komen.

De illegale pers

De enige manier om te weten wat er in de wereld gebeurde, was zelf stiekem (illegaal) een krant te maken. Dan kon men ook gewoon schrijven wat men wilde. Zelf een krant maken was niet eenvoudig. Het schrijven ging nog wel, maar het drukken en het verspreiden van een illegale krant was levensgevaarlijk. Het nieuws voor die kranten was voor een groot deel afkomstig van de uitzendingen van de Engelse radio en Radio Oranje (Nederlandse zender in Londen). Op het maken en verspreiden van illegale krantjes stonden zware straffen. Er zijn veel medewerkers van de illegale pers gevangen genomen, een groot aantal heeft de oorlog niet overleefd. Sommige illegale kranten van toen bestaan nog steeds zoals Vrij Nederland, Trouw en het Parool.

Op 30 oktober 1944 verscheen het laatste nummer van het Goese illegale blad 'Vrije stemmen uit de Ganzestad.' Na de bevrijding is het nog een poosje als legale krant verschenen.

MUSEUM

Opdracht 9

Stel je bent journalist. Je opdracht is om een oude verzetsheld te interviewen. Je stelt hem vier vragen over de verzetsdaden die hij tijdens de oorlog uitvoerde. Maak daarvan een verslag voor de krant. De vragen bedenk je eerst zelf. Je stelt ze daarna aan één van je klasgenoten.

De luchtoorlog: bommen, de V-1 en de V-2

LES 10

De luchtoorlog 1940-1945

Misschien weet je wel dat de strijdkrachten uit drie onderdelen bestaan: de Landmacht (voor gevechten op het land), de Marine (voor gevechten op zee) en de Luchtmacht (voor aanvallen via de lucht). Dat is niet altijd zo geweest. In de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) zijn er voor het eerst vliegtuigen gebruikt. In de Tweede Wereldoorlog werd door zowel door de Duitsers als de Geallieerden veel gebruik gemaakt van de Luchtmacht. Nederland (en dus ook Zeeland) lag in de aanvliegeroute van de Geallieerden. Wat betekende dat? Geallieerde vliegtuigen vlogen vanuit Engeland, boordevol geladen met bommen, over ons land om Duitse steden te bombarderen. De Luftwaffe (= de Duitse luchtmacht) deed er alles aan om deze bommenwerpers tegen te houden. Ze vielen de bommenwerpers boven Nederland aan. Vele honderden vliegtuigen werden geraakt en stortten neer. Soms lukte het de bemanning zich te redden met een parachute, vaak ook niet. Heel veel vliegers kwamen dan ook om het leven. De piloten die, nadat hun vliegtuig was neergestort, veilig op de grond kwamen, moesten geholpen worden. Want als de Duitsers hen vonden werden ze onmiddellijk gevangen genomen. Het verzet probeerde ze zo snel mogelijk op te sporen. Eerst brachten ze hen naar een schuilplek. En als de kust veilig was, hielpen ze hen ontsnappen naar Engeland. Die ontsnappingsroute ging meestal via België, Frankrijk, Spanje en Portugal en dan

per boot of vliegtuig naar Engeland. Zo'n reis duurde soms langer dan een jaar!

Soms lieten vliegtuigen ook bommen die ze niet gebruikt hadden vallen. Op de nacht van 29 op 30 mei 1943 hoorde politieagent C. Boeij uit Noord-Beveland veel vliegtuigen in de lucht. Rond kwart voor één zag hij dat er in de Oud-Noord-Bevelandpolder "een hevige vuurzuil uit de aarde opsteeg terwijl ik onmiddellijk daarop een geweldige ontploffing hoorde". De vuurzuil was maar kort zichtbaar, maar er ontstonden talloze branden zodat hij vermoedde dat er een vliegtuig was neergestort of dat er brandbommen waren uitgegooid. Dat laatste was het geval. De Noordlangeweg lag er vol mee. Deze bommen brandden uit zonder dat er schade werd aangericht. De volgende morgen deed deze politieagent verder onderzoek. In de polder was een gat geslagen met een middellijn van tien meter en een diepte van ongeveer drie meter. Bij landbouwer de Bruijne lagen bijna alle ruiten eruit en dakpannen lagen her en der verspreid. De conclusie moest wel zijn dat er een bijzonder zware bom was gevallen.

Op 3 september 1943 vielen vijf tot zes vliegtuigen rond 7.15 uur de veerboot Prins Hendrik aan, die voer tussen Zierikzee en Katseveer. Twee doffe ontploffingen veranderden het schip in wrakhout. Er bleken 21 mensen te zijn gedood, negentien Nederlanders en twee Duitse militairen.

Hansweert na het bombardement.

De V-1

Tijdens de oorlogsjaren werden in Duitsland allerlei nieuwe wapens gemaakt. Een van deze nieuwe wapens was de zogenaamde V-1. (spreek uit: Vée een) Op het eerste gezicht leek de V-1 op een klein vliegtuigje. De romp was gemaakt van hout en de vleugels van staal. In de neus van het vliegtuigje bevond zich een explosieve lading. Het vliegtuigje hoefde door niemand te worden bestuurd: de V-1 werd bestuurd door een automatisch kompas. Bovenop bevond zich een straalmotor die een ronkend geluid produceerde. Vanwege het pruttelende geluid dat de motor maakt kreeg hij van de Amerikanen de bijnaam *buzz-bomb*. De Britten noemden hem *doodlebug*, naar een groot zoemend Australisch insect. De Duitsers stelden vóór de lancering een tijdstip in wanneer de bom moest ontploffen; de afstand naar het doel werd ongeveer ingesteld. Je begrijpt dat het dus niet altijd duidelijk was waar de V-1 neerstortte. Soms stopte de motor omdat de benzine op was en kwam het vliegtuigje pijlsnel omlaag, stortte neer en ontplofte. Ook gebeurde het vaak dat het kompas niet goed werkte. Als de bom ontplofte, was de ravage enorm. De V-1 werd gelanceerd vanuit bezet gebied en het was de bedoeling dat ze neerstortte in Engeland.

De eerste aanval van een V-1 vond plaats op 13 juni 1944 op Londen. In totaal zijn meer dan 30.000 V-1's geproduceerd; voornamelijk door gevangenen die als dwangarbeiders werden ingezet.

Op 30 juni 1944 kwam er bij Kortgene een V-1 naar beneden. 's Middags om kwart over drie hoorden de inwoners van Kortgene het geronk van een naderend vliegtuig.

Op 12 september 1944 werd Kortgene getroffen door een V-1, die grote schade aanrichtte.

Een tekening van de V-1 en de V-2. V staat voor Vergeltungswaffe (= vergeldingswapen)

Dat gebeurde wel meer in die dagen, dus trok het geluid ook niet zoveel aandacht. Enkele ogenblikken later hield het geronk plotseling op. Een paar tellen later klonk een oorverdovend lawaai, gevolgd door een enorme stof- en rookkolom. Honderden mensen snelden naar de plaats van het onheil. In de Stadspolder waren twaalf woningen door de klap verdwenen. Het leek alsof ze er nooit hadden bestaan. Bij deze ramp kwamen vijf mensen om het leven. De bewoners van Kortgene rouwden dagenlang om deze dramatische gebeurtenis.

Op andere plaatsen in de Bevelanden vielen ook V-1's. De meeste kwamen terecht in een weiland of bouwland en eisten geen slachtoffers. Ook in Krabbendijke vielen slachtoffers. Op 10 februari 1945 viel daar een V-1 op het dorp. Er waren drie doden en vier zwaargewonden. Tien huizen werden totaal vernield.

De V-2

De V-2 was de opvolger van de V-1 en was een onbemande raket. In de springkop zaten zoveel explosieven dat een heel huizenblok kon worden weggevaagd. Toen de Tweede Wereldoorlog was afgelopen, namen de Sovjets en Amerikanen vele raketgeleerden uit Duitsland mee. Voor de Sovjets en de Amerikanen was dit het begin van de ruimtevaart. De raket in de Kuifje-albums *Mannen op de maan* en *Raket naar de maan* doet erg aan een V-2 denken. Dit is geen toeval. De raket was door Hergé getekend naar het voorbeeld van een Duitse V-2.

Dagboekfragmenten

Vanmorgen V-1 en V-2

15 juli 1944 (...). Al twee keer kwam hier een vliegende bom over. Ongeveer 7 meter lang, met een vleugelbreedte van ongeveer 5 meter, de romp is 2 meter breed. Gewicht 1000 kg. Ze vlogen betrekkelijk laag. Eén viel er in Zeeuws-Vlaanderen, zodra het motorgeronk ophoudt vallen ze loodrecht naar beneden. Je hebt dan nog een paar seconden om dekking te zoeken. In ieder geval: liggen! (...). In Engeland verwachten ze nog een ander soort raket van de Duitsers, aangekondigd als het tweede terreurwapen. Ze beweren dat het in ieder geval de invasie niet zal vertragen.

(Uit: Vriesendorp, pag 240)

Neergestort geallieerd vliegtuig op de slikken bij Nieuwlande op het verdrinken land van Zuid-Beveland.

Op het laatst van de oorlog kwamen V-1's op weg naar Antwerpen grommend over. Wanneer het geluid wegviel stortte het naar beneden en explodeerde bij neerkomst. (grapje: in Noord-Brabant hadden de mensen een schietgebedje als zo'n raket overkwam: "heilige Betje geeft 'm nog een zetje".) Tussen Wemeldinge en Kapelle zijn in de Verderfpolder 2 V-1's neergekomen.

(Uit: Herinneringen uit de oorlogstijd).

WAARSCHUWING.

MET HET OOG OP MOGELIJKE BESCHIETING VANUIT VLIEGTUIGEN IS HET NOODZAKELIJK, DAT PASSAGIERS GEDURENDE DE VAART BENEDENDEKS BLIJVEN.

De veerboten op de Ooster- en Westerschelde werden tijdens de oorlogsjaren regelmatig aangevallen door geallieerde jachtvliegtuigen. Ter waarschuwing van de passagiers werden deze biljetten opgehangen.

Bij Rilland

Eens liep hier een moderne verkeersweg, een tweebanig betondek dat vanuit Brabant de verbinding met Zeeland vormt. Nu is hier slechts een reep land, omgeploegd als een stuk bouwland, dat de ene bomtrechter na de andere vertoont. Gapende afgronden, in de diepte een plas drabbig water. De spoorlijn is een wirwar van rails, recht overeind en in allerlei soorten bochten verwrongen; blootgewoelde en afgeknapte kabels van telefoon en stroom: een grillig gebroken waterleidingbuis, kapotte auto's en een hoop steen en puin, die eens een bunker was...

(Uit: Vissers, pagina 46)

Bombardement

De vliegtuigen waren van noord naar zuid over het Kanaal gevlogen, zodat de bommen ver van de brug in noordelijke en zuidelijke richting waren ingeslagen (...). Een vijftal mensen van Schore is de combinatie van bombardement en het daar werken (bij de brug over het Kanaal) voor de Wehrmacht noodlottig geworden. Terwijl ze dekking zochten aan de kanaaldijk, is vlak in hun buurt een bom ingeslagen en door de grote luchtdruk zijn vier man om het leven gekomen, waaronder Oom Marien (...). Een schoolmaatje, nog maar zeventien jaar oud, vond daar de dood; een andere jongen overleefde het, zij het dat hij wel een been moest missen (...). Ik ben samen met Willem Rijn, de slager van Schore, via de postbrug naar de plek des onheils getogen. Onderweg, het was een behoorlijk eind fietsen om aan de andere kant van het kanaal te komen, was de slager ervan overtuigd dat het met zijn broer niet goed was afgelopen. Ter plekke aangekomen bleek zijn voor gevoel juist te zijn. Zijn broer Kees was één van de dodelijke slachtoffers.

(Uit: Dagboek jongen Schore)

Luchtaanvallen op Hansweert

De pastoor van Hansweert schrijft op 2 september 1943 aan zijn collega in Goes (...). Het was vandaag een *dies ater* (=rampzalige dag). Een bombardement dat aan vier burgers het leven kostte. De vliegtuigen vlogen zo laag, dat ik aanvankelijk meende dat het moevres waren van de Duitsers, totdat ik vlak voor mijn pastorie een vliegtuig in brand zag schieten en net op tijd *afflatu Angeli mei* (= door een ingeving van mijn beschermengel) mijn voordeur dicht smeed, waarin de scherf vloog. In de gang heb ik mijn huisgenoten de absolutie gegeven en dacht: we gaan er dadelijk aan. Het vliegtuig aan de voorkant kwam aan de andere zijde van het kanaal neer op een blok woonhuizen; moeder en kind verbrand, de vader ligt in Joanna. Een ander vliegtuig kwam over de Kanaalstraat (naast ons) op de Boomdijk terecht: inzittenden verbrandden. Enige schepen in de sluis in brand: twee doden, verschillende gewonden. Een Duits schip gezonken. Een dag van beroering voor mijn parochie. Moge God en Moeder Maria ons sparen. (Uit: Zeeuws Archief, archief Dekenaat, correspondentie parochie Hansweert).

Beschielingen

Ik zie de Spitfires (= Engels jachtvliegtuig) afzwenken naar de richting Middelburg en opeens neemt de eerste een loodrechte duik, terwijl het vuur met een straal uit de machine spuit. Als zaten ze aan een touwtje onderling verbonden, duiken de zeven anderen eveneens omlaag, en ook zij blaffen hun verderf op één of ander doel. Een dikke, zwarte rookwolk stijgt van de grond op en nog voor de vliegtuigen weer horizontaal liggen, scheurt een donderende explosie de lucht uiteen. Een auto met benzine ergens buiten Goes heeft z'n portie te pakken en zal ons straks niet voorbijrijden (...)

(Uit: Vissers, pagina 17)

Nog een foto van de ravage na het bombardement op Kortgene op 12 september 1944. (Zie ook vorige pag.)

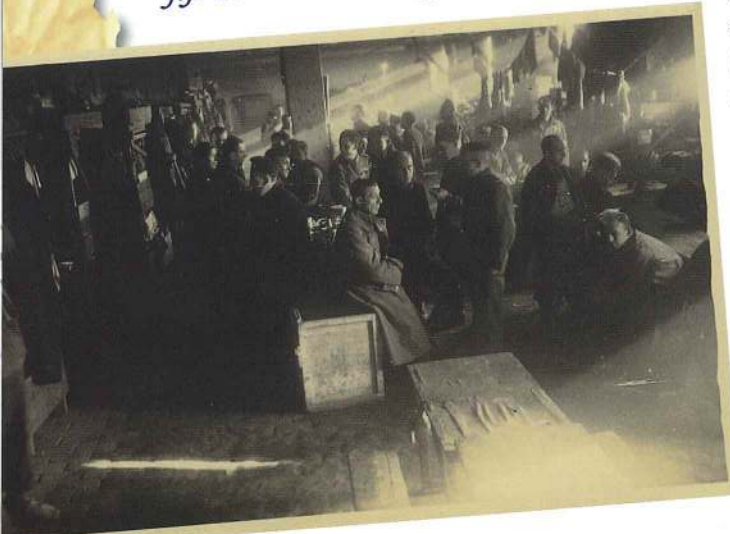
Opdracht 10

Engelse piloten hadden een goede manier gevonden om de V-1's uit de lucht te halen. Zoek eens op (internet, boeken, etc.) op welke manier ze dat deden.

Dwangarbeid in Duitsland ('Arbeitseinsatz')

LES 11

Foto's uit het
krijgsgevangenkamp waar
J.J. Lucieer verblijf hield.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden ongeveer 600.000 Nederlandse mannen weggevoerd naar Duitsland. Ze moesten gaan werken bij grote bedrijven die materialen maakten die de Duitsers nodig hadden voor de oorlog, zoals wapens en vliegtuigen. Ze werden ook ingezet op landbouwbedrijven om voedsel te verbouwen. De Duitse overheid had deze mannen nodig, omdat de meeste Duitsers als soldaat moesten vechten in de oorlog. In het begin konden de Nederlandse mannen nog vrijwillig in Duitsland gaan werken. Toen te weinig Nederlanders dit wilden, werden ze verplicht.

Bedrijven werden uitgekamd of er nog mannen rondliepen die in Duitsland konden gaan werken. Ook werden er razia's (=klopjachten) gehouden om mannen op te sporen. Nederlandse mannen tussen de 18 en 60 jaar werden opgeroepen om zich te melden. Ze werden per trein of schip (en soms te voet) naar Duitsland vervoerd. Daar werden ze ondergebracht in barakkenkampen, waar de levensomstandigheden vaak heel slecht waren. Er was niet voldoende voedsel, de barakken zaten vol ongedierte, er waren bijna geen sanitaire voorzieningen en er was gebrek aan kleding en schoenen. Ze moesten elke dag lang werken en zwaar sjouw- en graafwerk verrichten. Bij luchtalarm moesten ze vele angstige uren doorbrengen in bunkers en schuilkelders. Dertigduizend dwangarbeiders kwamen om in Duitsland door ziekte, honger, bombardementen en ongevallen tijdens het werk.

De dwangarbeiders die het overleefden, keerden na de oorlog weer naar Nederland terug, waar ze niet altijd even vriendelijk werden ontvangen. Sommige Nederlanders vonden dat ze wel hadden kunnen ontsnappen uit de kampen of dat ze hadden kunnen onderduiken.

In 1944 werd er zelfs een kerstspel opgevoerd door de gevangenen.

Dagboekfragmenten

Dwangarbeid in Polen

Ik werd door het Arbeidsbureau in juli 1943 opgeroepen om me in het ziekenhuis aan de Oostwal in Goes te laten keuren voor dwangarbeid in Polen. Het stelde weinig voor en dus werd ik goedgekeurd en moest ik me voorbereiden op de reis. (...) Met mijn spullen in een houten koffer (er was geen leer meer) werd ik met enkele lotgenoten door een NSB'er in uniform die de bijnaam 'de Spijker' had begeleid bij de treinreis naar Utrecht. Onderweg stapten meer dwangarbeiders in. In Utrecht bleken een stuk of zes de kuierlatten te hebben genomen. We overnachtten in een hotelletje en stapten de volgende dag op de trein naar Berlijn. Ik weet niet meer met hoeveel dwangarbeiders wij waren. De trein reed naar Bentheim, Osnabrück, Keulen, Maagdenburg (hier stopten we voorluchtalarm), Dresden en Potsdam. In Potsdam kregen we een poosje rust in een barakkenkamp. Ik denk dat we met zo'n honderd Nederlandse dwangarbeiders van mijn leeftijd waren. Hier moest ik mijn paspoort bij de administratie afleveren. We gingen door naar Berlijn waar we met de S-Bahn en tram naar een bepaald station gingen. Het hengsel van mijn houten koffer was stuk en zorgde voor ongemak bij het overstappen. Maar ik heb wel de Brandenburger Tor en andere gebouwen gezien. De reis ging in Berlijn per trein verder richting Polen: via Landsberg, Danzig, Koningsbergen met eindpunt Elbing ongeveer 300 km van de Russische grens.

Het werk in de fabriek (Leipzig)

En nu wil ik u iets vertellen over mijn werk. Op het ogenblik sta ik in de afdeling draaijerij, ik sta daar aan een boormachine, draad te snijden in bomkoppen, dus oorlogsindustrie. Er wordt hier al veel voor de weermacht gewerkt. Men zegt, dat dat op den duur voor niets anders meer zal zijn. Maar dat geloven we niet. Voordat ik in de draaijerij kwam stond ik in een smederij aan twee grote gasovens. Dat was werken! Hele dagen met witgloeiend ijzer rondlopen en bij de laaiende hitte van de oven staan! Ook had ik daar nachtdienst. Maar dan ging ik wel eens een uurtje slapen, want ik werkte meer. Franse krijgsgevangenen, die werken niet zo hard. Op het laatst kwam er geen materiaal meer en toen ben ik bij de ingenieur van de draaijerij om licht werk gaan vragen en zodoende was ik van dat zware werk af.

(Uit: correspondentie Gerard Hopmans, Leipzig 9 oktober 1943, inv. nr 10, 18))

In Elbing (Polen) verbleven ongeveer 600 dwangarbeiders in een barakkenkamp, de meesten Nederlanders van mijn leeftijd. In de keuken werkten Russische meisjes. We waren bestemd om op een scheepswerf te gaan werken. Maar eerst werden we administratief en medisch afgehandeld. Iedereen had wel een trucje om de dokter een rad voor ogen te draaien: ingeslikt zilverpapier leverde verschijnselen van een maagzweer op. Een sigaret met suiker erin roken geeft de indruk van een astmapatiënt. Ik had in Kapelle in de winkel en als keukenhulp een mondje Duits leren spreken en besloot iets anders te doen. Ik weet niet wat ik precies zei, maar in goed Duits vertelde ik de arts dat ik last had, hier in mijn borststreek. Tot mijn stomme verbazing constateerde de dokter dat ik hartritme stoornissen had, terwijl ik niets mankeerde. Ik werd direct medisch afgekeurd voor dwangarbeid en ben dus maar korte tijd in Polen geweest.

Ik kreeg papieren van mijn afkeuring en moest me melden bij het Arbeitsamt in Elbing voor mijn ontslagpapieren en een treinkaart voor de terugreis. Dat was problematisch want Kapelle kenden ze niet, Goes en Roosendaal evenmin. Bovendien reden er op dat moment geen persontreinen naar Duitsland. Op een dag zou er een goederentrein naar Amersfoort rijden. Die moest ik hebben, al was-ie geladen met munitie, ik wilde naar huis. Het lukte en we reden onder meer langs Hannover dat goed in puin lag. Na een langdurige reis kwam ik in Amersfoort aan waar ik op de vloer in de wachtkamer sliep. De reis naar Kapelle verliep zonder noemenswaardige voorvallen. Ganseman zag me uit het station Kapelle lopen en was stomverbaasd me na een maandje Polen weer terug te zien. Ik hield me koest en verliet het huis zelden, tenslotte was ik afgekeurd voor dwangarbeid en ik wil niemand op andere gedachten brengen.

(Uit interview J.J. Sandee).

Opdracht 11

Zoek de plaatsen op. Geef ze aan op een kaartje en teken de heenreis en de terugreis op de kaart. Je kunt ook nog berekenen hoeveel kilometer hij gereisd heeft, met behulp van een atlas.

MUSEUM

Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog kreeg men vooral in het westen van Nederland gebrek aan voedsel en brandstof. De winter van 1944-1945 was heel streng, zodat er 20.000 Nederlanders omkwamen door hongersnood en kou. Doordat er geen gas en elektriciteit was, was er geen licht, geen verwarming en geen gelegenheid om te koken. Het was toen ook niet meer mogelijk om per trein te reizen en goederen te vervoeren. Ook stonden alle vrachtauto's stil. Voor de motoren was geen benzine of diesel meer voorradig. Het zuiden van Nederland was eind 1944 al bevrijd, maar het was niet mogelijk om vanuit het zuiden naar het westen te reizen.

Als er toch gekookt moest worden, gebruikte men een oud conservenblik met een gat erin, het zogenaamde wonderkacheltje. In dit kacheltje werden takjes of houtspaanders verbrand.

In het westen van het land was er veel hongersnood, vooral in de grote steden zoals Amsterdam.

Daar haalde men door gebrek aan brandstof geteerde houtblokjes tussen de tramrails uit en men kapte illegaal bomen. In de grote steden had men gaarkeukens, waar men een pannetje waterige stampot of soep van aardappelschillen kon afhalen. Soms hadden de mensen zo'n hongersnood dat ze suikerbieten of bloembollen aten. Veel mensen, vooral vrouwen, fietsten of liepen naar het noorden of het oosten van het land om met het beetje geld dat ze nog hadden voedsel te kopen of bezittingen (zoals textiel, zilver bestek, gouden sieraden) te ruilen voor voedsel. Deze tochten noemde men hongertochten. In Zuid- en Noord-Beveland heeft men tijdens de oorlog gelukkig geen hongersnood gehad. In de hongersnood van 1944/1945 was Zeeland al bevrijd.

Op de site van het verzetsmuseum vind je alles over het eten van tulpenbollen en suikerbieten. Er staan zelfs recepten uit oorlogstijd op. Zoek er maar eens op tulpenbol en suikerbiet. In dat museum heeft men een keukentje uit de hongersnood nagemaakt.

Recept suikerbiet
Draai de suikerbieten door de gehaktmolen en rol de pulp in een slablaadje. Dat ziet er feestelijk uit!

Het volgende stuk komt uit een verslag van de reis van de familie Cijssouw naar Wemeldinge.

Zij hadden de oorlog doorgebracht in Haarlem- waar ze een hongersnood hadden meegemaakt- en kwamen na de oorlog weer terug naar hun geboortedorp.

Dagboekfragment

"... Na die lange Zandweg draaiden we via de Loo de Dorpsstraat op. O, ons mooie geboortedorpje, met je lange Dorpsstraat, met aan elke kant hele mooie oude lindebomen en allerlei typen huizen, alles zo mooi beschenen door de volle maan. Ons sprookje was waar geworden.

In ons ouderlijk huis werden we met open armen ontvangen door oma, opa, tante Mien en oom Marien. Nu konden we, dankzij alle voedselpakketten die onze ouders hadden gestuurd, laten zien hoe fijn ons kind de hongersnood was doorgemaakt. Het werden mooie weken, en wat was het eten hier goed. Ze kenden hier geen taptemelk, pulp en tulpenbollen. Volle melk van de koeien van Arjaen Aeije (Adriaan Haaij), brood met roomboter, fruit van de eerste pluk van Nom Kurseen, verse eieren van onze kippen, groenten uit eigen tuin. Het sprookje duurde nog steeds voort.

Met een rijtuigje van tante Kaatje naar Schore waar haar dochter woonde op een boerderij. Veel familiebezoeken afleggen en honderduit de laatste oorlogswieën vertellen. In Wemeldinge hadden ze nog man tegen man gevochten, waardoor er doden en gewonden vielen. Opa is ook nog getroffen door een granaatscherf in z'n schouder. Huizen vernield, kapot geschoten en verbrand....."

In de jaren 1943/1944 gingen geruchten dat de Amerikanen en Engelsen een plan hadden gemaakt om Europa te bevrijden. Bovendien werden de Duitsers verdreven uit Noord-Afrika en Rusland. In Rusland stierven in de strenge winter van 1942/1943 tienduizenden Duitse soldaten. Amerikanen en Engelsen werkten samen om Duitsland aan te vallen. Duizenden vliegtuigen gooiden dag en nacht bommen op Duitse steden. Het luchtafweergeschut raltelde voortdurend. Hitler probeerde van alles om een dreigende landing van Amerikaanse, Engelse en Canadese soldaten ongedaan te maken. De Duitse generaals waren ervan overtuigd dat de vijand ergens aan de kusten van Frankrijk aan wal zou komen. Dus begonnen ze met de verdediging van de Franse kust. Heel de kust was bedekt met bunkers en andere verdedigingswerken. Dit noemde men de Atlantikwall. Inmiddels waren de Amerikanen en Engelsen al ver gevorderd met een plan om Europa binnen te vallen. Iedereen was het er over eens dat de inval bij de Franse kust in de maand juni van het jaar 1944 moest gebeuren.

De Amerikaanse generaal Eisenhower zou de opperbevelhebber van het invasieleger worden.

Samen met de Engelse generaal Montgomery besloot hij om aan de Normandische kust te landen. De Duitsers verwachtten namelijk helemaal niet dat ze daar zouden landen.

In Engeland begon men met de voorbereidingen voor de inval: enorme aantallen landingsschepen, vliegtuigen, tanks en bevoorradingschepen werden bijeengebracht.

Amerikaanse, Engelse en Canadese militairen oefenden dagelijks voor de 'grote dag', D-Day.

In Frankrijk luisterden vele verzetsstrijders elke nacht naar een geheime zender van de geallieerden. Op 5 juni zond de Engelse radio een bericht uit. Dit bericht was een regel uit een gedicht: "Ze verwonden mijn hart met een kwijnende eentonigheid". Franse verzetsstrijders juichten toen ze dit bericht hoorden. De invasie van de geallieerden zou binnen 48 uur plaats vinden.

D-day, operatie Overlord

Op 6 juni 1944, 's morgens heel vroeg, begon de grote oversteek vanuit Engeland. D-Day was begonnen. D-day was de afkorting van Decision Day (dag van de beslissing). Ondanks het slechte weer had generaal Eisenhower toch besloten de aanval te beginnen. Voorafgegaan door duizenden vliegtuigen, zetten enorme aantallen landingsschepen koers naar het Franse Normandië. De landing werd een succes. Omdat het weer zo slecht was hadden de Duitsers de invasie niet verwacht. Bovendien dachten de Duitsers dat men bij de plaats Calais zou landen en niet aan de kust in Normandië.

De invasie kostte aan heel veel Amerikaanse en Engelse soldaten het leven.

Toch werd de ene na de andere Franse stad heroverd op de Duitsers. De opmars door Noord-Frankrijk en België was begonnen.

I.J. Havelaar, luitenant bij de Prinses Irenebrigade. Een onderdeel van deze brigade werd na de bevrijding van Noord-Beveland in Colijnsplaat gelegerd. Op 25 november 1944 voerden Duitse soldaten vanuit het toen nog bezette Schouwen-Duiveland een raid uit op Noord-Beveland, bij Colijnsplaat. De aanval werd afgeslagen, maar luitenant Havelaar sneuvelde hierbij.

MUSEUM

Dolle dinsdag

Op 3 september 1944 werd Brussel bevrijd en op 4 september Antwerpen. Al snel ging de fabel rond dat bepaalde plaatsen in Zuid-Nederland al bevrijd waren. De Engelse radio wist zelfs te melden dat Breda al bevrijd was, wat helemaal niet waar was. Veel Nederlanders troffen voorbereidingen om hun bevrijders te begroeten; ze haalden vlaggen en oranje wimpels van zolder. Bedrijven liepen leeg omdat men de Engelse en Amerikaanse soldaten wilden begroeten. Onder de Duitsers en NSB-ers brak paniek uit en ze sloegen op de vlucht. Wat men niet wist was dat de hoofdmacht nog steeds in Frankrijk was en dat het tot mei 1945 zou duren voordat Nederland helemaal bevrijd zou zijn. Op die dag gebeurde er op Noord-Beveland van alles. De mensen waren erg blij, dat de bevrijding nu nabij was. Vlaggen werden uitgestoken. Iedereen wilde feest vieren. De veerboot van Kamperland naar Veere werd onklaar gemaakt door een groepje jongelui, dat het hele eiland zelf wilde bevrijden. Het nam zelfs vier Duitse soldaten gevangen. Met de wapens van die soldaten begonnen ze op een Duits bootje te schieten, dat vanuit Veere naar Kamperland kwam varen. De Duitsers waren woedend en schoten met een zware mitrailleur terug. Aan land gekomen namen ze enkele inwoners gevangen, schoten er één neer en dreigden nog meer Kamperlanders neer te schieten, wanneer de gevangen genomen kameraden niet zouden worden vrijgelaten. Een dag later kwam de beruchte Sicherheitsdienst een kijkje nemen. Huizen werden doorzocht en op de hoeve van boer Dieleman vonden ze in een put de zoon van de boer, Andries. Hij werd al gezocht door de Duitsers. Ze namen hem mee naar Vlissingen. Op 11 september 1944 werd hij in de duinen van Valkenisse doodgeschoten.

De Antwerpse haven

De Antwerpse haven viel ongeschonden in de handen van de geallieerden. Dat betekende dat op een eenvoudige wijze heel veel oorlogsgoederen konden worden aangevoerd en gelost op de kaden. Maar de vaarweg naar Antwerpen, de Westerschelde, was nog niet vrij. De Duitsers zaten nog op Walcheren en Zuid-Beveland. De geallieerden besloten dit gebied te veroveren. Men besloot de kust van Walcheren te bombarderen zodat het zeewater het eiland kon binnenstromen. Dat moest gebeuren op een plaats waar de kust heel kwetsbaar was. Men gooide vliegtuigbommen neer bij Westkapelle, bij Veere en bij Vlissingen. Dat was een heel precies karweitje, want vanuit een vliegtuig zijn de dijken maar smalle strookjes grond. De bevolking werd van te voren gewaarschuwd en moest voor die tijd weg zijn, want er viel wel eens een bom verkeerd. Toen Walcheren voor een groot deel onder water stond - alleen de hoge plaatsen in steden en dorpen waren nog droog - begonnen de Geallieerden een aanval vanuit zee. Nadat Walcheren en Zuid-Beveland eind oktober/begin november 1944 waren bevrijd, kon de haven van Antwerpen via de Westerschelde worden bereikt en werd het mogelijk veel oorlogsmateriaal uit de haven aan te voeren. Noord-Beveland werd op 2 november 1944 van de Duitsers bevrijd.

BEKENDMAKING

De Nederlandsche onderdaan **André Pieter Dieleman** is door het Standgerechtshof ter dood veroordeeld, omdat hij op 5 September j.l. in Noord-Beveland eraan heeft medegewerkt, dat door gewapende Nederlanders afzonderlijke Duitse soldaten ontwapend en vastgehouden zijn.

aangetroffen werden. De vonnissen zijn na bevestiging reeds voltrokken.

Oberst und Kommandant.

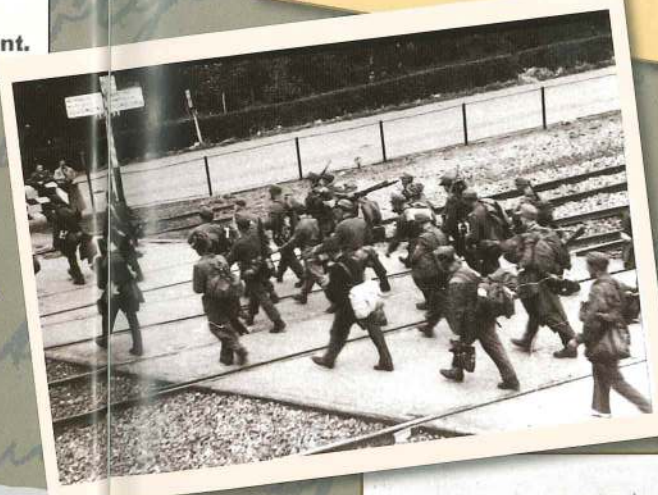
Niesthoven

Standgerechtshof ter dood veroordeeld, daar zij in een nacht van 6 op 7 heeft medegewerkt door het opbreken van de autoval in te richten.

Convenar onvenar reeds

Standgerechtshof ter dood veroordeeld, daar zij in een nacht van 6 op 7 heeft medegewerkt door het opbreken van de autoval in te richten.

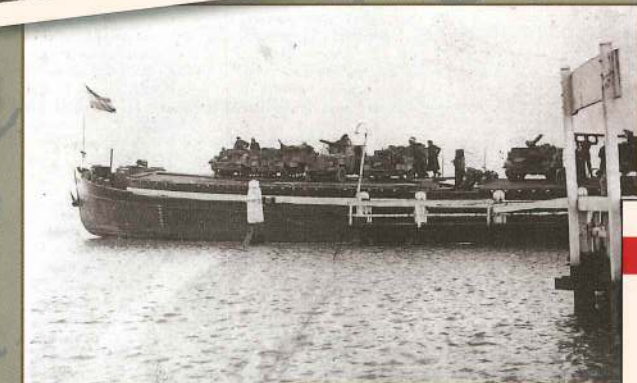
Andries Dieleman afkomstig van Noord-Beveland werd op 11 september 1944 door de Duitsers in de duinen van Valkenisse doodgeschoten. Zie het stukje over Dolle Dinsdag.

Duitse soldaten in september 1944 op de terugtocht door Goes. Hier afgebeeld op de overweg bij Ockenburgh. De soldaat onderin op de foto loopt op blote voeten.

D-day

Zondag 11 juni 1944. Eerst iets over de onvergetelijke zesde juni. Om 9 uur in de morgen was het grote nieuws al bekend. M'n oude duikvader van station nr. 1 (molenaar Moerland) kwam snel op de fiets waarschuwen: "Ze zijn geland! Moe je niet luistere?" Ja, natuurlijk, wat een geweldig nieuws. Ik kreeg een fiets en even later hoorde ik uit het houten kistje achter de meelzakken het beste bericht sinds jaren met natte wangen. En elke avond laat zit ik weer achter die zakken bij dat kistje, het borrelt maar door. (Uit: Vriesendorp, pagina 234)

Canadese militairen, met materieel, varen vanuit Wolphaartsdijk naar Kortgene om Noord-Beveland te gaan bevrijden op 1 november 1944.

Dolle dinsdag

Lieve Anny, O schat, o dot, ik ben zo zot! Lopen ze op Flip-land ook al met Oranje op en vlaggen ze daar ook al? Hier lopen er al met Oranje op. Er wordt beweerd dat er op Colijnsplaat gevlagd wordt, maar ik weet niet of het waar is. Wij hebben voor morgen niets te leren en nu ook niets te doen. Vanmiddag hebben we nog een uur school en dan vrij.

Ze zijn hier allemaal gek. Joh. De moffrikanen (= scheldwoord voor Duitsers) lopen met zure gezichten over straat. De pastorie heeft vannacht gefeest, ze waren om 5 uur nog bezig. Er waren ook nog Colijnsplaatse mädels aanwezig, want dat hoort er zo bij. (Uit: tussen isolement en ontsluiting, pag. 140-142, dagboek Kortgene)

Aangezien ik een beetje lawaai boven hoorde duvelde ik de trap op. En jawel hoor. Daar waren ze met z'n drieën bezig de vlag aan de stok te doen, pa, moeder en me- neer Mulder. Ik schrok me rot, kun je begrij- pen! Even later stak pa als eerste Kortgenaar de vlag buiten het raam. Wat een feest! Het duurde geen drie minuten of er volgden er meer. En zo waren er na een poosje een hele rij vlaggen aan het wapperen. Maar o wee! De pastoriemoffen kwamen eens buiten kijken. Meer als kijken deden ze ech- ter niet. (Uit: tussen isolement en ontsluiting, pag. 140-142, dagboek Kortgene)

De laatste moffrikanen die hier op Noord-Beveland zaten gingen vertrekken! Geloof maar dat we ze met blijdschap zagen schuiven! En zenuwachtig dat ze waren! Vooral die kok! Maar enfin, ze vertrokken. Het ergste was dat er van een boerderij twee wagens en vier paarden meege- nomen zijn en het allerergste dat er ook nog twee knechts mee moesten, maar die zijn gelukkig gisteravond teruggekomen, echter met een wa- gen minder. Eerst won het bootje niet varen ook, want de machinist was er met de sleutels van de machinekamer vandoor. Maar gelukkig zijn de Duitsers toch eindelijk op de een of andere manier aan de overkant gekomen, waar ze rechtuit naar Bergen op Zoom vertrokken zijn. (Uit: Dagboek Kortgene, 7 september 1944)

Opdracht 12

Maak een schema van alle gebeurtenissen die in de tekst op de linkerpagina (niet de dag- boeken) vermeld staan. Het gaat dan om de jaartallen, de data en wat er toen gebeurd is. Wat voor soort schema, moet je zelf weten. Wanneer je het klaar hebt, vergelijk je jouw schema met dat van iemand anders in je groep.

rijding van Zuid- rd-Beveland

LES 14

vanuit Antwerpen naar Zeeland toe. Op 6 oktober 1944 trokken zij het dorp Woensdrecht. Hier moesten de Canadezen vechten en zo duurde het tot 25 oktober dat de geallieerden waren gekomen. Daarna veroverde het 1ste Canadese Infanterie Divisie de laatste stad op de Duitse kust: Vlissingen. Deze operatie van de bevrijding van het oostelijk Zuid-Beveland naar Walcheren werd de operatie Vitality I.

Op 6 oktober landden de Schotten in Baarle-Nieuw. Zij trokken met amfibievoertuigen naar de oostkust van Zeeland. Deze operatie heette Vitality II. Vlak voor de bevrijding van de Nederlandse Hervormde kerk in Ellewoutsdijk werd de kerk vanuit Zeeuws-Vlaanderen vernield.

Politieagent Heintzbergen van de Goese politie arresteert samen met een OD'er, vlak voor de bevrijding, een Duitse militair, 29 oktober 1944.

Noodbrug, naast de vernielde vlakebrug, over het Kanaal door Zuid-Beveland, aangelegd door de geallieerden.

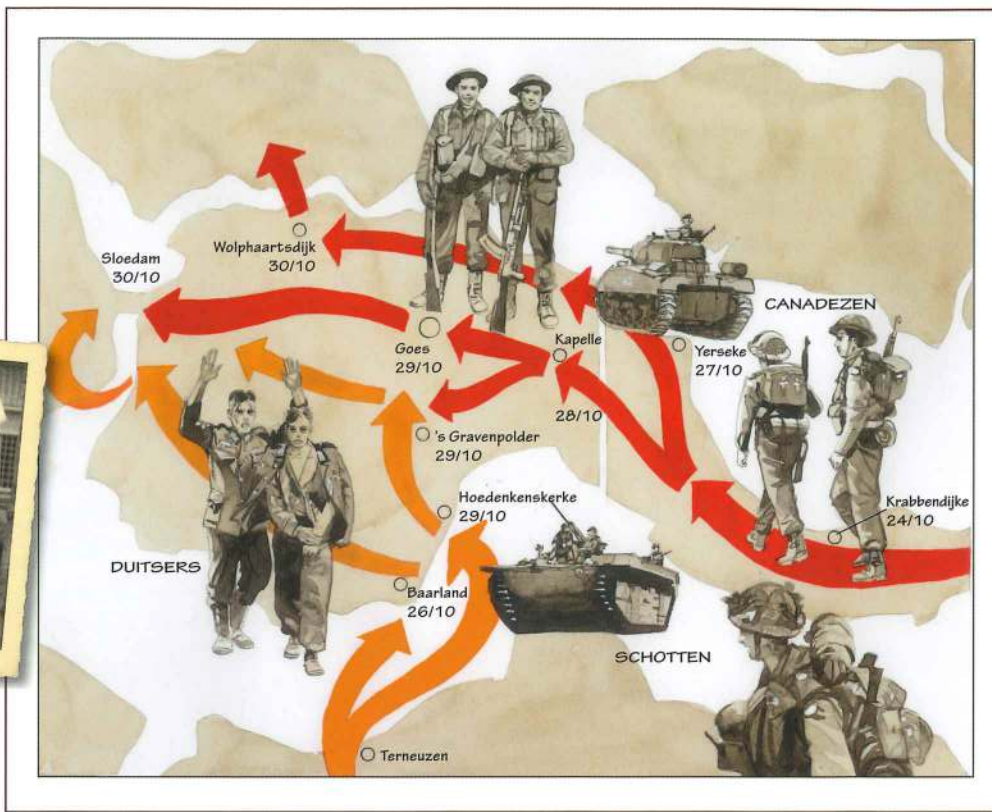
Ondertussen hadden de Canadezen het kanaal door Zuid-Beveland bereikt. De bruggen over het kanaal waren door de Duitsers opgeblazen. Ondanks alle tegenstand slaagden de geallieerden er in om in de vroege morgen van de 28e het kanaal over te steken. Bij 's Gravenpolder kwamen de Canadese troepen op 29 oktober de Schotse troepen tegen. Op diezelfde dag, een zondag, werd ook Goes bevrijd. Op die zondagmorgen was het doodstil in Goes. Kerkdiensten gingen niet door. In de vroege middag kwamen de eerste geallieerde gevechtswagens op de Grote Markt in Goes aan bij het stadhuis. Zuid-Beveland was bevrijd. De geallieerde militairen werden als helden ingehaald.

De opmars van de geallieerden was niet meer te stoppen. Ze rukten op naar de Sloedam om Walcheren te gaan bevrijden. Maar daar raakten vooral de Canadezen opnieuw zwaar in gevecht met de Duitse verdedigers die zich bij Arnemuiden hadden ingegraven. In die jaren was Walcheren verbonden met Zuid-Beveland door deze dam. Ten noorden en ten zuiden daarvan hadden eb en vloed nog vrij spel. De Schotten waren inmiddels bij Nieuw-dorp gekomen. Op aanraden van de verzetsman Kloosterman uit Nisse trokken de Schotten bij eb door het Sloe en kwamen bij Nieuw- en St.

Op het kaartje is aangegeven hoe de bevrijding door de geallieerden verliep.

Canadese soldaten in Goes.

Een andere groep Canadezen trok naar Wolphaartsdijk, waar niet gevochten werd omdat het een Rode Kruis dorp was. Van Wolphaartsdijk naar Noord-Beveland was maar een klein stukje varen. Er gingen eerst enkele verkenners naar Kortgene. Verzetsmensen hielpen de Canadezen bij de verkenning. De bevrijding van Kortgene, Kats, Colijnsplaat en Wissenkerke verliep zonder problemen. Bij Kamperland werd nog gevochten. De daar aanwezige Duitsers wilden zich aanvankelijk niet overgeven. Het dorp werd door de Canadezen beschoten, waarop de Duitsers zich overgaven.

Het einddoel was de bevrijding van Walcheren en Zeeuws-Vlaanderen. Wanneer dat was gebeurd, dan konden de geallieerden de havens van Antwerpen gebruiken voor de aanvoer van oorlogsmaterieel. Op Walcheren is in november 1944 nog vreselijk gevochten. Vlissingen werd zwaar beschoten vanuit Zeeuws-Vlaanderen. Commando's voeren vanuit Breskens naar Vlissingen toe om deze stad te bevrijden. We noemen dit wel de 'Slag om de Schelde'. Men noemde dit ook wel Operatie Infatuatie.

24 september 1944

"Explosies uit de richting van Hoedekenskerke en artilleriegerommel vanuit West-Zeeuws-Vlaanderen. Uit Hoedekenskerke zijn vrij veel mensen geëvacueerd, tot nu toe geen slachtoffers daar onder de burgerbevolking. Als gevolg van de bombardementen op Sloedam en Kreekrakdam zitten de bewoners van Zuid-Beveland al vrij lang zonder water en elektriciteit. Maar gelukkig zijn de regentonnen en emmers de laatste dagen boordevol..."

(Uit: Vriesendorp pagina 250, 251)

8 oktober 1944

Gisteren bommen op Ellewoutsdijk, goed te zien en te horen. Dagen daarvoor Hansweert vanuit Zeeuws-Vlaanderen zwaar beschoten (...) Vanmiddag werden alle Duitsers hier in de buurt in een boomgaard verzameld. Hen werd medegedeeld dat Zuid-Beveland in het oosten door de geallieerden was afgesloten. Ze moesten maar goed hun best doen, want als ze krijgsgevangenen werden zouden ze hun land niet meer terug zien.

9 oktober 1944

Vannacht trilde het huis van het geschutsvuur, waarschijnlijk in Zeeuws-Vlaanderen. De Duitsers zijn onrustig en staan in de keete gereed met karabijn. Onze mannen werkten op het land vlak onder de zeedijk, maar kwamen terug na laagvliegende jagers. Akelig grauw weer, geen (merkbare!) vooruitgang en een moe hoofd. Onbegrijpelijk waarom ze Zuid-Beveland niet via de Kreekrak binnendonderen. Maar laat me niet voegen bij de overvloed van amateurs, die alles van militaire zaken weten (...)

(Uit: Vriesendorp pagina 253, 254)

14 oktober 1944

In Yerseke zijn nog 20 Duitsers. Elke nacht komt daar een Engelse jager over, door iedereen 'Bram' genoemd! Bewesten Yerseke staat alles tot aan het kanaal onder water. Al twee dagen dacht ik - naar Jan van Bergen tippelend - dat er mist uit het zuidwesten aankwam. 't Bleken slierten van een nevelgordijn, 't rook vrij sterk. Vertelde ik je al dat een Duitser een hond van de oudste scheper hier doodschoot, omdat ie (de hond) zo blafte? Er werd f 80,- gulden schadevergoeding betaald, maar zo'n hond, pas na jaren goed afgericht en geheel op de baas ingesteld, valt niet met geld te betalen.

(Uit: Vriesendorp pagina 254, 255)

20 oktober 1944

Er sliepen vannacht 14 Duitsers in de keete. En als ik me niet vergis, ook nog een paar op de achterste dorsvloer, alwaar ook munitie en een stuk geschut is opgeborgen. Ze komen uit Westkappelle, moesten na een dijkbombardement door het water waden om te ontkomen. Daarbij zijn er ook verdronken... Vanaf de dijk zag ik de toren in Ellewoutsdijk in brand staan, de vlammen sloegen boven het 'bos van Van Hattem' uit. Die toren schijnt als artillerie waarnemingspost gebruikt te zijn. In ons dorp weer 150 nieuwe Duitsers, overal ingekwartierd ... (Uit: Vriesendorp pagina 257, 258)

26 oktober 1944

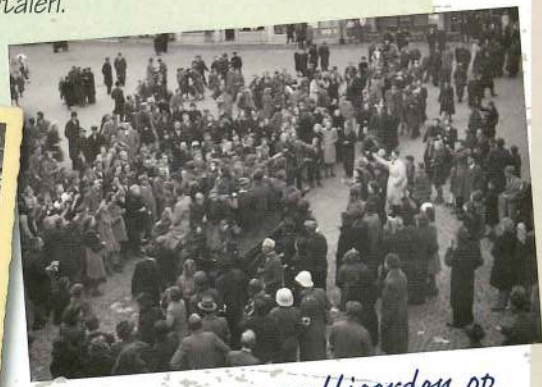
Vanmorgen landden de Canadezen o.a. in Baarland. In gedachten veel bij jullie, ik voel me fit en sterk. God zegene jullie beiden en M. en P. Dag lieveling. Als alles rustig is schrijf ik meer.

(Uit: Vriesendorp pagina 260, 261)

MUSEUM

Meisjes met Canadese soldaten op de Markt in Goes.

Aankomst van geallieerden op de Grote Markt, 29 oktober 1944.

Ziekenhuis Wolphaartsdijk
Wolphaartsdijk werd door de Duitsers nadat geallieerde troepen de grens tussen Brabant en Zeeland waren genaderd, tot Rode Kruis dorp verklaard. Het dak van de Hervormde Kerk alsmede de daken van verschillende andere grotere gebouwen werden wit geschilderd met een rood kruis. De openbare school op Wolphaartsdijk werd ingericht als hospitaal. Eén van de lokalen werd 'operatiekamer' en om de temperatuur binnen wat op te voeren werd naast de bestaande 'Godin' kolenkachel nog een tweede exemplaar opgesteld. De benodigde kolen lagen ernaast op de vloer... Eind oktober 1944 namen de gevechten tot bevrijding van de Westerscheldemonding toe. Er werden steeds meer gewonden, deels zwaar, naar het hospitaal (school) gebracht. De commandant kreeg een tekort aan personeel en pikte toen burgers van de straat om te helpen. Ik was één van hen en moest de af- en aanrijdende ambulanceauto's helpen lossen en de gewonden naar binnen brengen. In de operatiekamer (schoollokaal) was het druk, met veel amputaties.

Uit: J.L. Kleinepier, de bevrijding van het noordwestelijk deel van Zuid-Beveland (uit Spuije 64, voorjaar 2005).

Bevrijding van Goes

Zondag 29 oktober 1944.

Hoe dit regelmatig te vertellen. Jan kwam naar boven gehold; ze zijn bij de Jubileumbank. We huilden van spanning en blijdschap. Ze kwamen op de Markt door de St. Adriaanstraat. Meisjes en jongens klommen op de tanks. Kisten appels werden aangedragen. Kinderen hadden vlaggen. Er liep al iemand met een oranje blouse aan. De Canadezen kregen sjerpen aan. Meneer 't Hooft ging op het bordes van het stadhuis staan en liet het Wilhelmus zingen. Ontroerend. Helaas, er zijn slachtoffers onder de burgerbevolking. We weten nog niet wie. Wat een domper op de vreugde...

(uit PZC 31 oktober 1964, uit een dagboek dat een gezin uit Goes tijdens de slag om de Westerschelde bijhield)

Maandag 30 oktober 1944

Nog niet uitgepraat over gisteren. Ik heb lopen huilen als een kind toen ik de bevrijders voor het eerst zag. Wat een materiaal hebben die Tommies. Als vroeger de Duitsers een telefoonlijn door de stad moesten spannen liep er één zo'n kerel met een trommel op zijn rug en liet dat ding afrollen. De Tommies hebben er echter een speciaal autootje voor. En wat een tanks, kolossaal. En die kerels kunnen tenminste lachen, allemaal, niet van die strakke gezichten als de Duitsers, die deden alsof ze alle wijsheid in pacht hadden...

(uit PZC 31 oktober 1964, uit een dagboek dat een gezin uit Goes tijdens de slag om de Westerschelde bijhield)

De Bevrijding van Wissenkerke en Kamperland

Dinsdag 1 november is het een beetje spannende dag, want er is bericht gekomen dat de Canadezen met hun tanks in Wolphaartsdijk klaar staan om over te komen naar Kortgene. Velen zijn nieuwsgierig en pakken de fiets om daar te gaan kijken, maar de meesten blijven toch thuis. Het landwerk ligt stil en zodoende zit hier de heele familie's middags gezellig thee te drinken. Behalve ik zelf, want ik ben nog een poosje naar bed gegaan. Ik lig naar de fietsen te kijken, die ik in de verte over de straatweg naar Geersdijk zie rijden. Ineens zie ik iets dat vlugger rijdt dan de fietsen. Het lijkt wel een auto. Dan zie ik er nog een en nog een... Het dringt plotseling tot me door, dat zijn de Canadezen. Ik geef een paar schreeuwen en daar komen ze allemaal het kamertje binnen gevlogen. Intusschen waren de tanks bijna bij het dorp en moesten we ergens op gaan staan om ze over de haag heen te kunnen zien. De tanks zijn het dorp doorgereden en een eindje daarbuiten blijven staan. Er waren weinig militairen bij. Ze hebben zich hier op het eind van de dijk opgesteld en velen gingen er kijken ... Later reden er particuliere auto's van Noord-Beveland en die brachten andere Canadezen op hun post. Wissenkerke was dus bevrijd zonder dat er een schot gelost was.

(Uit: Anoniem, de bevrijding van Wissenkerke en Kamperland, Impressie van een ooggetuige uit 1944).

Maandag 30 oktober 1944

Heb reeds een Engelse cigarette gerookt. Iedereen loopt met Oranje op, grote vreugde in de stad. De Canadese troepen zijn alle vrijwilliger. Een jaar onder dienst. Hard gevochten in Normandië. En tijd in Antwerpen doorgebracht. Duitse borden afgerukt. Aanplakbiljetten afgerukt. Een dag vol opwindning en sensatie. Eindelijk vrij. Men kan zich niet indenken dat de Moffenterreurend eindelijk verleden tijd is. Het elektrisch licht is nu uit.

Goes nog altijd is feeststemming. De mensen dansen en hossen. Vanmiddag was er een parade op de markt. Schots-Canadezen defileerden met doedelzakken. Het was buitengewoon indrukwekkend. Iets om nooit te vergeten. Doedelzakken in Goes. De schotten droegen echte rokken zelfs.

(Uit: Dagboek Looijen)

Na de bevrijding werden alle mensen die 'verkeerd' waren geweest (die dus met de Duitsers hadden meegedaan), opgepakt en vastgezet. Dit noemde men 'internering'. Alle mensen die lid waren geweest van de NSB, landverraders en zwarthandelaars werden vastgezet. Soms werden deze personen mishandeld en knipte men de vrouwen kaal en werd hun hoofd geverfd met menie (menie is een bepaald soort verf). Alle gevangenen werden vervoerd naar kampen in Rilland, Ellewoutsdijk (in het fort) en Colijnsplaat. In Hansweert was een jeugdkamp. Vrouwen gingen naar Middelburg, waar ook een kamp was voor zieken en bejaarden.

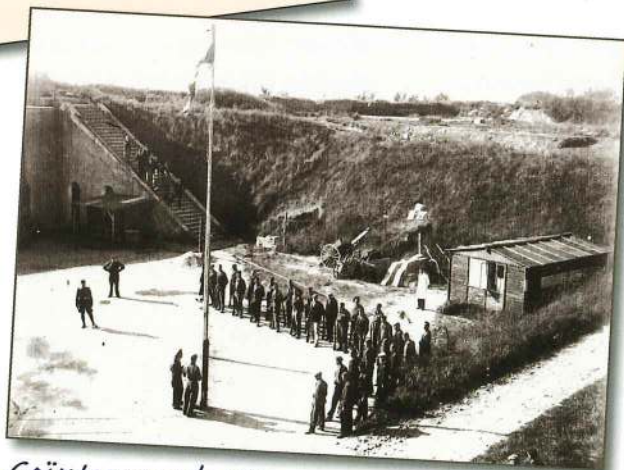
In de kampen in Rilland en Ellewoutsdijk was ruimtegebrek en er braken ziekten uit (difterie, zweren, schurft en luizen). Ook kregen de mensen slecht te eten, zodat familieleden eten moesten brengen naar de gevangenen, om te kunnen overleven. De gevangenen werden aan het werk gezet in de landbouw of moesten mijnen opruimen.

De mensen in de kampen werden berecht voor hun misdaden, soms kregen ze zelfs de doodstraf.

Omdat er zoveel mensen in deze kampen gevangen zaten (meer dan 100.000), heeft het heel lang geduurd voordat de kampen werden opgeheven. Het laatste werd in 1949 gesloten.

Opdracht 13

In de kampen ging men niet altijd even zachtzinnig met de gedetineerden om. Was dat een goede manier om recht te doen aan mensen die tijdens de oorlog zelf ook niet even netjes waren geweest? Zou jij wraak genomen hebben op mensen die in de oorlog de Duitsers hebben geholpen?

Geïnterneerde NSB-ers en andere handlangers van de Duitsers in Fort Ellewoutsdijk, 1945.

Dagboekfragment

Het stukje hieronder is uit het dagboek van J.J. Smallegange, die tijdens de oorlog was aangesteld als fortwachter van het fort in Ellewoutsdijk.

Dagboekfragment

"Overal in het bevrijde gebied werden de n.s.b-ers opgepakt en spoedig had men een verzamelplaats, een kamp, nodig om ze op te bergen. Ik wist al lang dat het fort hiervoor weer moest dienen en we kregen opdracht het gereed te maken voor het gevangen houden van 10 politieke delinquenten. In het fort was ook een lucht doelbatterij van de Engelsen, ze hadden 4 cm Bofors geschut, 2 kanonnen op het fort en 3 op de zeedijk vóór het fort. Wij gingen vaak bij de Tommies op bezoek en altijd was er in de keuken wel wat voor de uitgehongerde Hollanders: een plumpuddinkje of iets anders zeer voedzaam. Ik werd in zeer korte tijd dik en zwaar. De omgang met de nieuwe vrienden was buitengewoon goed. Het waren aardige jongens, heel wat anders dan de grootbekkige Duitsers die we hadden meegemaakt!..."

"Onze dienst was, naast wacht doen, hoofdzakelijk met een groep gevangenen bij de boeren gaan werken, wij als bewaker. De boer moest de troep warm eten geven, soms was brood ook toegestaan. We werden met auto's naar onze bestemming gebracht. Eerst nog engelse wagens, later hollandse. Soms was je als bewaker alleen, was de groep arbeiders groot dan waren er 2 of 3 wachten. Als de groep in de buurt moest werken, marcheerde je erheen, je moest militaire commando's geven..."

Opdracht 14

Door de lesbrief heen zijn 15 fotootjes in een kader geplaatst. Dit zijn allemaal voorwerpen uit het Bevrijdingsmuseum Zeeland in Nieuwdorp. Hieronder vinden jullie de lijst van de voorwerpen. Aan jullie de taak om de juiste onderschriften onder de voorwerpen te zetten.

- 1 Mouwembleem van de N.S.B.
- 2 Duitse klapschop in foudraal
- 3 Duits gasmaskerblik
- 4 Baret van de Essex Royal Scottish Regiment. Dat regiment bevrijdde in oktober 1944 Nieuwdorp.
- 5 Baret van het Royal Armoured Corps
- 6 Duits zaklicht van bakeliet, dat door het Afrikakorps werd gebruikt.
- 7 Duitse veldfles
- 8 Frans handzaagje, in mei 1940 gevonden op de steiger van Borssele.
- 9 Knijpkat, Nederlands.
- 10 Duits eetsetje (vork en lepel)
- 11 Stuk Sunlightzeep
- 12 Dop van brandstoftank van een Amerikaanse B25 bommenwerper
- 13 Walkie-talkie van geallieerden
- 14 Vaantje, voor op een auto, waarop het Nazi-symbool, de swastika, staat afgebeeld.
- 15 Engelse granaathulzen

MUSEUM

Niet in alle gevallen konden we de eigendom van foto's en teksten achterhalen. Gelieve in voorkomende gevallen hiervoor contact op te nemen met het gemeentearchief.

Literatuur

- A.J. Barth, F.H. de Klerk, L.J. Moerland, G. van der Wal, *De ontzetting van de Gans*, Goes en Zuid-Beveland in de oorlogsjaren '40-'44. Gemeentearchief Goes, Oorlog over Zuid- en Noord-Beveland 1940-1944. Goes, 1989
- A.J. Barth, A.L. Kort, *Tussen isolement en ontsluiting*. Een bestuurlijke geschiedenis van Noord-Beveland, 1795-1995. Gemeente Noord-Beveland, 2005
- A.J. Barth, A.L. Kort, *Van broekstuk naar witte boord*. 175 jaar bestuur van vier Bevelandse gemeenten Eversdijk, Kapelle-Biezeling Schore en Wemeldinge 1795-1970, Krabbendijke, z.j.
- L.W. de Bree, *Zeeland 40-45*, deel 1. Middelburg, 1979
- G. Groenleer, *In veilige haven. Joodse onderduikers in Colijnsplaat, 1942-1944*, Vlissingen, 1997
- G. van der Ham, *Zeeland, 1940-1945*, deel 2. Zwolle, 1989
- Nic.J. Karhof, *Het vergeten eiland, Noord-Beveland in bezettingstijd*. Souburg, z.j.
- C. van de Reepe, *De middag van de paarse nevel*. Middelburg, 2001

Dagboekfragmenten

Anoniem, *De bevrijding van Wissenkerke en Kamperland; impressies van een ooggetuige uit 1944*. Heemkundige Kring de Bevelanden, Spuije 64, voorjaar 2005.

- D.D. Bom, Collectie interviews gemeentearchief Kapelle, 2002-2009.
- Familie Cijssouw, Documentatie gemeentearchief Kapelle.
- Dekenaat parochie Hansweert, Zeeuws Archief, archief Dekenaat Zeeland, correspondentie parochie Hansweert.
- G. Hopmans, Gemeentearchief Goes, archieven van de Rooms-katholieke parochie Goes, Inv. 8-11.
- Jac. Th. J. Janssen, Sergt. M.C. III 40 R.I., *Bommen op Zeeland*. Hilversum, z.j.
- Dagboek Jeugdstorm, NIOD collectie 244, dagboek nr. 728.
- H. Kaufman, Rilland-Bath, 1940-'45. *Herinneringen van een schooljongen in oorlogstijd*. Goes, 1994.

J.L. Kleinepier, *De bevrijding van het noordwestelijk deel van Zuid-Beveland*. Heemkundige Kring de Bevelanden, Spuije 64, voorjaar 2005.

T.K. Looijen, dagboek Looijen, NIOD collectie 244, dagboek nr. 381

P.Philipse, *Oorlogsherinneringen 1938-1945: een persoonlijke vertelling*, Dronten 1994.

PZC 31 oktober 1964, uit een dagboek dat een gezin uit Goes tijdens de slag om de Westerschelde bijhield.

J.J. Sandee, Collectie interviews gemeentearchief Kapelle, 2002-2009.

J.J. Smallegange, *memoires van een fortwachter*. Ellewoutsdijk, z.j.

C. Swenne-Schippers, dagboek uit Kortgene, gemeentearchief Noord-Beveland.

Vermaire, Collectie interviews gemeentearchief Kapelle, 2002-2009.

J. Vissers: in de als illegale krant begonnen *Vrije Stemmen uit de Ganzestad*, na de bevrijding *Vrije Stemmen, Dagblad voor Zeeland* getiteld, publiceert Jo Vissers vanaf 3 september 1945 tot en met vrijdag 14 september 1945 een lang feuilleton met zijn belevenissen in de laatste weken voor de bevrijding.

H.M. Vriesendorp, H.C. Vriesendorp, E.S. Vriesendorp, *Brieven uit de Tweede Wereldoorlog*; Correspondentie van Co en Cor Vriesendorp-Delhez. Dordrecht 2006.

M. Wandel, *Dagboek Wandel*. NIOD collectie 244, dagboek nr. 832.

Foto's

Afkomstig uit de verzameling van het gemeentearchief van Goes, Kapelle, Borssele en Noord-Beveland.

Sites, 2009

- www.wikipedia.nl (zie V1, V2, jodenvervolging, onderduiken)
- www.ravensbruck.nl (zie Nicolaes Maesschool)
- www.geschiedeniszeeland.nl (zie Duitse opmars)
- www.gemeentearchief.rotterdam.nl (zie jodenvervolging en dwangarbeid)
- www.verzetsmuseum.nl (zie het verzet, luchtoorlog 1940-1945, NSB, dagelijks leven in oorlogstijd)
- www.leger1939-1940.nl (zie mobilisatie-liedjes)

Zenuwachtig ?

Mijnhardt's Zenuwtabletten maken U
spoedig weer weldadig kalm.
Buisje 40 en 75 cent.
(Ingez. Med.)

Weer geruchten over een inval in Nederland.

„Engelsche onzin”, zegt
Berlijn.

599 GEMEENTE GOES.
DISTRIBUTIE VAN VLEESCH.

Noch geheel, noch gedeeltelijk voor overdracht vatbaar.
Verboden het bonboekje aan den winkeller in bewaring te geven.

Losse bons zijn ongeldig.

Bons, niet voorzien van de GEPERFOREERDE STROOK, ZIJN ONGELDIG.
Verboden bons af te geven zonder daarvoor VLEESCH te ontvangen.

Uitsluitend ten gebuike van den houder en het gezin
waartoe hij behoort.

Overtreding van de bepalingen der distributieregeling
van vleesch is strafbaar volgens de Distributiewet 1916.

Handwritten signatures and notes:
Blok
Dullebr...

Deze lesbrief is een uitgave
van de gemeentearchieven van Goes,
Kapelle en Noord-Beveland.